

*МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ*

О.О.БІЛА

***ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА
ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІМ'Ї***

Методичні рекомендації

Ізмаїл – 2002

УДК 378.937+37.018(075.32)
ББК 74.9я733
К 90

Друкується за рішенням вченої ради
Ізмаїльського державного педагогічного інституту
протокол № 4 від 4 грудня 2001 року

Упорядник – кандидат педагогічних наук, в.о. доцента кафедри соціальної педагогіки і психології ПДПУ ім. К.Д.Ушинського (м.Одеса)
Біла Олена Олександрівна

Рецензенти - кандидат педагогічних наук, доцент Хаджирадєва С.К. (завідувач кафедри андрогогіки Одеської філії Української Академії державного управління при Президентові України),

кандидат педагогічних наук, доцент Улятовська С.А.
(Ізмаїльський державний педагогічний інститут)

В методичних рекомендаціях представлена розгорнута характеристика діагностичної діяльності соціального педагога, що спрямована на виявлення виховного потенціалу сім'ї; пропонується зміст лекційного матеріалу, програма спеціального курсу, який має на меті вдосконалити фахову підготовку майбутніх соціальних педагогів до педагогічної діагностики виховного потенціалу родини.

Для студентів, викладачів вищих навчальних педагогічних закладів, соціальних педагогів і психологів, педагогів-практиків початкової школи, батьків.

ПЕРЕДМОВА

На етапі утвердження гуманістичної парадигми виховання, в якій суб'єктом і метою виступає особистість дитини, саме родина становить найважливіший соціальний інститут її духовного становлення.

Нестабільність економічної ситуації у країні, зміна соціальних відносин призвели до того, що характерною ознакою сучасної сім'ї стала її недостатня можливість якісно виконувати низку своїх функцій, зокрема: репродуктивну та генеративну, функцію первинної соціалізації та виховну, економічну та господарсько-побутову, рекреативну та психотерапевтичну, комунікативну й гедоністичну. Це спричинило зростання рівня розлучень, зменшення народжуваності, ріст кількості дітей, які народжуються у позашлюбній родині, збільшення конфліктних сімей, нездатність родини подолати певні чинники напруження, що пов'язані із кризовими етапами існування браку, ріст соціального сирітства тощо. Ці показники вказують, насамперед, на *кризу сучасної сім'ї*.

Зміцнення родини, найбільш повна її ралізація залежить передусім від окреслення різних шляхів соціальної допомоги – створення відповідної системи суспільних установ (соціальних закладів, реабілітаційних центрів, притулків), реалізація психолого-педагогічної підтримки сім'ї (втлення діагностичної, профілактичної, консультативної, терапевтичної, реабілітаційної технологій), проведення благодійних акцій і заходів тощо.

В таких умовах, як вважають учені Б.В.Вульфів, А.В.Мудрик, Т.В.Лодкіна, необхідним є новий тип вихователя – *сімейний соціальний педагог*. Саме ґрунтовна психолого-педагогічна та методична підготовка соціального працівника у вищому навчальному закладі є передумовою кваліфікованої допомоги сучасній сім'ї. Він, як наголошує Т.А.Кулікова, “виконує роль посередника у взаємодії особистості, сім'ї, суспільства, покликаний сприяти підвищенню педагогічної культури батьків і забезпечити соціально-педагогічний захист дитини та родини”(1, 200).

Ефективність соціальної роботи майбутнього вчителя із родиною, яка має неповнолітніх дітей, залежить передусім від своєчасної *педагогічної діагностики виховного потенціалу сім'ї*, актуалізації у дорослого оточення дитини внутрішніх можливостей на подолання труднощів, уміння фахівця розвинути в батьків навички самопомоги.

У зв'язку з цим, в навчальних планах вищих педагогічних закладів було передбачено вивчення студентами курсу “Родинна педагогіка”.

Родинна педагогіка, як окрема галузь педагогічної науки, була відокремлена лише в останні роки. Вона вивчає цілі, принципи, зміст родинного виховання, специфіку умов і методів взаємодії дорослих членів сім'ї із дитиною, розробляє науково обґрунтовані рекомендації батькам щодо підвищення їхньої педагогічної культури тощо.

Теорія родинного виховання, як самостійна галузь педагогічних знань, займала важливе місце у працях видатних дослідників минулого П.Ф.Лесгафта, А.С.Макаренка, О.В.Сухомлинського, К.Д.Ушинського.

Протягом останніх десятиріч окремі аспекти батьківської педагогіки були плідно вивчені сучасними вченими. Зокрема, розробці проблеми класифікації ціннісних орієнтацій подружжя присвячено вітчизняні дослідження І.Д.Беха, Є.О.Помиткіна, М.Г.Стельмаховича. Предметом наукової уваги інших українських учених (В.А.Киричок, С.М.Корнієнко, В.Г.Кузя) стало визначення особливостей родинного виховання, його впливу на формування особистості дитини. Деякі шляхи підвищення ефективності педагогічної взаємодії батьків із дитиною представлено в зарубіжних працях Т. Делла, Е. Ле Шана, Р.У.Ричардсона, Ю.Хямяляйна. Безперечно цінність викликають науково-методичні праці російських учених для навчальних закладів: Ю.П.Азарова (“Родинна педагогіка”), А.М.Ганічевої, О.Л.Зверєвої (“Родинна педагогіка та домашнє виховання”), Л.В.Загік, Т.А.Кулікової, Т.А.Маркової (“Вихователю про роботу з родиною”), Т.В.Лодкіної (“Сімейний соціальний педагог: теорія і практика”).

Однак в умовах вітчизняного вищого навчального закладу сьогодні бракує цілісного осмислення складної проблеми, яка пов’язана із соціально-професійною потребою у створенні педагогічної технології оволодіння фахівцями **діагностикою виховного потенціалу сім’ї**.

Тому ми поставили за мету розробити методичні рекомендації щодо підготовки соціальних педагогів до діагностичної роботи із родиною.

Завдання **спецкурсу “Педагогічна діагностика виховного потенціалу сім’ї”** полягає у систематизації в студентів знань про виховні резерви родини, психолого-педагогічні умови, методики вивчення сім’ї; про комплексне застосування методів, форм, засобів діагностики виховної культури батьків; в озброєнні системою необхідних умінь і навичок з інтегральної оцінки соціальної ситуації, що склалася в сімейному середовищі.

Програма спецкурсу передбачає певний розподіл навчального матеріалу за змістом і формою: подана тематика лекційного матеріалу, опорні завдання практичних занять, питання, що виносяться на самостійне опрацювання, тематика курсових і дипломних робіт, список рекомендованої літератури. Матеріали спецкурсу є орієнтовними: окремі теми (питання) за бажанням викладачів вищої школи можуть бути поповнені або виключені, що, однак, не повинно порушувати процес цілісного викладу теоретичних положень.

Пропонований спецкурс виконує компенсаторну роль. Його доцільно вводити у процесі підготовчої навчально-виховної роботи із майбутніми соціальними педагогами до проходження соціально-педагогічної практики.

Методичні рекомендації можуть бути використані студентами під час вивчення педагогіки (розділи “Загальні основи педагогіки”, “Теорія виховання”) та дисциплін предметної підготовки - соціально педагогіка, технології і методика роботи соціального педагога, психологія сім’ї тощо.

Тема 1. *ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СІМ'Ї*

Основні питання:

1. *Першорядне значення сім'ї у вихованні особистості дитини*
2. *Поняття про виховний потенціал сім'ї*
3. *Типологія сім'ї, що відзеркалює її виховні резерви*

1. *Першорядне значення сім'ї у вихованні особистості дитини*

Сім'я, як мала соціальна група, має глибоко специфічний вплив на дитину та становить найсуттєвіший чинник виховання особистості.

Виховний процес в сім'ї є явищем своєрідним, складним, делікатним. Він має початок (народження дитини), але не має кінця, бо відбувається постійно за допомогою слова, вчинку та навіть інтонації. Йдеться про постійність, тривалість виховання дитини в сім'ї. Цілеспрямовані та стихійні виховні впливи в родині півторюються кожен день, і дитина туг, чим би вона не займалася, - об'єкт виховання, уваги, керівництва, контролю.

На жаль, як констатують соціальні педагоги, у дітей, які виховуються без участі сім'ї, найбільш частіше можна виявити однобічний або запізнений розвиток, порушення емоційної сфери. В дитячому будинку відбувається переважно груповий підхід, практично відсутні індивідуальні контакти, що й затруднює усвідомлення дитиною власного "Я". Вихователі, які постійно змінюються, не можуть забезпечити безперервність відношень. Вони є лише носіями знань, взірців поведінки, стимулюють та наказують дитину. Але вони ніколи не стануть для вихованця джерелом життєвого смислу. Через це необхідність саме сімейного виховання обумовлена певними причинами:

1. Сімейне виховання більш емоційне, інтимне за своїм характером, ніж будь-яке інше виховання, бо "проводарем" його є батьківська любов до дитини та відповідальні почуття (прихильність, довір'я) дітей до батьків.
2. Дитина, особливо у ранньому віці, більш сприйлива до впливу родини, ніж до будь-якого іншого впливу.
3. Сім'я, як соціальний мікрокосм, найбільш відповідає вимогам поступового залучення дитини до соціального життя та поетапного розширення її кругозору, соціального досвіду.
4. Родина, як неоднорідна, диференційована соціальна група, представляє різні вікові, статеві, фахові підсистеми. Це дозволяє дитині активно проявляти емоційні, інтелектуальні можливості, швидше реалізувати їх.

2. Поняття про виховний потенціал сім'ї

В довідковій педагогічній літературі поняття “**потенціал**” розглядається як “прихована можливість, здатність, що може виявитися за певних умов; достатність сил для здійснення якої-небудь діяльності” (2, 29). У контексті нашого дослідження йдеться про приховану здатність сім'ї будь-якого типу (окрім асоціальної) здійснити виховання дитини.

Дійсно, як показує практика сімейного виховання, у ситуації порушення структурних компонентів родини (вони представлені далі), вона цілком ще не втрачає власних виховних резервів. А саме, і *повні*, і *неповні сім'ї часто-густо мають, хоча і приховані, однак позитивні виховні джерела, які можуть і повинні бути приведені в дію*.

Через це соціальний педагог покликаний реалізувати важливе й складне завдання – допомогти родині усвідомити відповідальність за виховання дитини, з'ясувати інформацію про власні виховні можливості, спрямувати батьків на обґрунтоване та цілеспрямоване використання виховних резервів з метою вдосконалення домашнього виховання. Саме від того, на скільки соціальному педагогу вдалося виявити та скоректувати реальне ставлення батьків до виховної діяльності (байдуже, відповідальне, легковажне тощо), буде залежити результативність домашнього виховання.

Щодо тлумачення дефініції “**виховний потенціал сім'ї**” (іноді кажуть педагогічний), то в психолого-педагогічних дослідженнях поки ще не існує єдиного підходу. Так Т.А.Куликова до його складу включає багато характеристик, що віддзеркалюють різні умови та чинники домашнього виховання. Саме вони визначають виховні передумови сім'ї та забезпечують успішність розвитку в ній дитини. Зокрема “*приймаються до уваги такі її особливості, як тип, структура, матеріальний стан, місце проживання, психологічний мікроклімат, традиції та звичаї, рівень культури й освіти батьків тощо*” (4, с.47-48).

А.В.Мудрик характеризує поняття, що вивчається, як певну сукупність факторів життєдіяльності родини: *соціально-культурного* (мікроклімат і культурні цінності сім'ї, рівень освіченості батьків, їхня взаємодія з іншими суспільними інститутами виховання (конструктивність вибору дошкільного закладу, школи, установ додаткової освіти – спортивних секцій, гуртків, музичних шкіл тощо)); *соціально-економічного* (майнова характеристика сім'ї; ступень зайнятості батьків на роботі; матеріальні витрати на утримання дитини, задоволення її культурних потреб; оплата додаткових освітніх послуг); *техніко-гігієнічного* (місце, умови проживання; оснащення житла); *демографічного* (структура, склад сім'ї).

Науковий інтерес щодо виявлення сутності виховного потенціалу сім'ї становлять висновки російських дослідників М.А.Галагузової, Ю.Н. Галагузової, Г.Н.Штинової. Йдеться про визначені ними структурні компоненти соціальної адаптації родини, які спричиняють суттєвий вплив на виховну ситуацію у сім'ї: її *матеріальний рівень*; *психологічний клімат* (показниками якого виступають ступінь емоційного комфорту, взаємного розуміння, підтримки, співчуття, взаємодопомоги;

місце проведення дозвілля сім'ї; її відкритість); *сімейний соціокультурний рівень* (що вказує на загальну культуру батьків, їхню освіту та психолого-педагогічну підготовленість); *ситуаційно-рольова адаптація* (яка відзеркалює ступінь конструктивного ставлення батьків до дитини, активності подружжя щодо розв'язання її проблем; справжнього емоційного спілкування дорослих із дитиною). Щодо визначення останнього компоненту, то вчена Р.В.Овчарова рекомендує обов'язково враховувати те, що незалежно від того, які склалися стосунки у системі “батьки-дитина”, помилкову виховну позицію займають насамперед батьки. Така позиція залежить від рівня психолого-педагогічної освіченості батьків, стереотипів виховання, своєрідності характеру батька (матері), що впливає на стиль спілкування з дитиною, впливу атмосфери спілкування між усіма членами сім'ї.

У дослідженнях Ф.А.Мустаєвої в якості компонентів виховного потенціалу сім'ї визначаються її *чисельність і структура, морально-психологічна атмосфера, характер внутрішньосімейного спілкування, життєвий і професійний досвід батьків, рівень їхньої освіченості та педагогічної культури; розподіл обов'язків (в тому разі і виховних) в сім'ї, матеріальні та побутові умови родини, організація сімейного дозвілля, наявність сімейних традицій, взаємозв'язок сім'ї зі школою й іншими соціальними інститутами.*

Отже, теоретичний аналіз поняття, що вивчається демонструє єдність поглядів учених у тому, що сім'я, як виховний інститут, є унікальною, єдиною в своєму існуванні. Вона має дуже багато специфічних особливостей. На основі досліджень Ф.А.Мустаєвої, В.С.Торохтія можна констатувати, що *виховний потенціал сім'ї складає комплекс чинників й умов, які визначають її педагогічні можливості.*

3 Типологія сім'ї, що відзеркалює її виховні резерви

Наведемо більш детальну **типологію сімей** на основі певних її складових:

- *за кількістю дітей* (бездітна (інфертильна), однодітна, малодітна, багатодітна);
- *за складом* (неповна (позашлюбна, розлучена, осиротіла, материнська), відокремлена, проста або нуклеарна, складна (сім'я декількох поколінь), велика, сім'я вдруге одружених батьків);
- *за структурою* (із однією подружньою парою з дітьми або без них, з одним із батьків подружжя та іншими родичами, з двома та більше брачними парами з дітьми або без них, з матір'ю (батьком) та дітьми, з одним із батьків та іншими родичами тощо);
- *за структурою лідерства в сім'ї* (егалітарна (демократична), традиційна (авторитарна), ліберальна);
- *за сімейним побутом, укладом* (сім'я-“віддушину”; сім'я детоцентричного типу, типу футбольної команди або дискусійного клубу; сім'я, що ставить на перше місце комфорт, здоров'я, добробут);
- *за однорідністю соціального складу в залежності від нації, рівня освіти, професії* (соціально-гомогенна (однорідна) та гетерогенна);
- *за сімейним стажем* (молодожони, молода сім'я; сім'я, яка чекає дитину; середнього та старшого подружнього віку; похилого віку);

- за якістю стосунків й емоційної атмосфери (благополучна, стійка, неблагополучна, педагогічно слабка, нестабільна, дезорганізована);
- за географічною ознакою (міська, сільська, віддалена);
- за типом споживчої поведінки (сім'я із “фізіологічним” типом споживання або вітальна; сім'я з “інтелектуальним” типом споживання або духовна; сім'я із проміжним типом споживання);
- за особливими соціальними умовами сімейного життя (студентська, дистантна, позашлюбна, “маленької мами”, біженців, мігрантів, військова);
- за характером проведення дозвілля (відкрита та закрита, що зорієнтована на внутрішньодомашнє дозвілля);
- за соціальною мобільністю (реактивна, середньої активності, активна, пасивна);
- за ступенем кооперації сумісної діяльності (традиційна, колективістська, індивідуалістична);
- за станом психічного здоров'я (здорова, невротична, виктимогенна);
- за станом здоров'я дитини (сім'я із здоровою дитиною, із слабким фізичним станом дитини, з дитиною-інвалідом)
- за релігійною вірою (сім'я віруючих і ні).

Слід зауважити, що в соціології існує досить цікава типізація родини. А саме соціологи розрізняють: *гармонійні родини* (коли батьки та діти взаємно пов'язані стосунками глибокого порозуміння, довіри, любові); *сім'ї, що розпадаються*; *сім'ї, що розпалися*; *неповні сім'ї*.

Дослідники Ю.В.Василькова, Ю.Хямляйнен пропонують визначати особливості домашнього виховання в родинах в залежності від віку дитини: сім'я, яка чекає дитину; сім'я із немовлям; сім'я, де діти до 1,5 років, до 3 років, до 5 років, до 7 років (йдеться про кризові етапи в житті вихованця дошкільного віку); сім'я школяра; сім'я із дитиною старшого шкільного віку; сім'я із дорослою дитиною, яка входить у світ.

Отже, специфіка виховання в сім'ї визначається і її типом, і умовами проживання, і віком дитини, і ступенем підготовленості батьків до реалізації виховних функцій, їхньою зацікавленістю в позитивних результатах розвитку вихованця тощо. Встановлено, що чим вище освіта та культурний рівень батьків, тим більш досконалими виховними методами вони користуються.

Однак слід зауважити, що якщо сім'ї і відносяться до одного типу (наприклад, до повної або неповної), то це ще не вказує на однаковий ступінь її виховних можливостей. Так часто-густо зустрічаються повні сім'ї, які є деструктивними за своєю поведінкою. Їхнє життя супроводжується постійними сварками, скандалами, відсутністю єдності та співтворчості. Деякі повні сім'ї існують лише формально, бо життя кожного її члена є автономним. А іноді повна сім'я лише зовнішньо складає враження міцної, хоча по суті вона є псевдосолідарною, із великими протиріччями, без взаємної поваги одне до одного. Цілком зрозуміло, що в повній сім'ї можна зустріти низку дефектів виховання: це і емоційне відторгнення (виховання “за типом Попелюшки”); гіпоопіка (бездоглядність); гіперопіка (гіперпротекція).

Як бачимо, повна сім'я ще не є гарантом повноцінного виховання, сімейного благополуччя. І навпаки, у неповній сім'ї не всі приклади виховання є негативними. Отже, йдеться про наявність іншого рівня деформації повної родини – не структурної, а психологічної.

В родинній педагогіці існує система загальноприйнятих заходів щодо підсилення виховних можливостей як повних, так і неповних сімей: це збереження та подальша організація сімейного мікроколективу на основі гуманних стосунків; утворення довірливих відносин в родині, формування почуття взаємодопомоги, залучення дітей до справ та турбот сім'ї; утворення атмосфери радощі, особистісно-значущих перспектив життя і діяльності; збільшення значення особистого прикладу, формування у дітей позитивного ідеалу дорослого; розумне співвідношення батьківської любові та суворості.

Питання та завдання для самостійної роботи

- Використовуючи довідкові джерела зафіксуйте визначення понять “сім'я”, “сімейне виховання”, “сім'я соціального ризику”, “самопочуття дитини в сім'ї” (*за бажанням виконати порівняльний аналіз понять*).
- Складіть схему “Компоненти виховного потенціалу сім'ї”.
- Розкрийте компоненти виховного потенціалу сім'ї (за вибором однієї з характеристик науковців). Проаналізуйте саме ті компоненти, які, на ваш погляд, в найбільшій (або меншій мірі) спричиняють суттєвий вплив на життєдіяльність дитини. Обґрунтуйте відповідь на основі спостережень за сім'ями.
- Із всієї різноманітності типів сімей зробіть вибір одного. Доведіть на прикладах, що за різних чинників й умов існування сім'ї вона може мати як позитивний, так і негативний досвід домашнього виховання.
- На початку ХХ ст. серед психологів та педагогів були досить популярними слова американського психолога С.Холла про те, що бути єдиною дитиною в сім'ї – це вже мати хворобу в собі. Як ви їх розумієте? Чи можна повністю погодитися із такою думкою? Аргументуйте відповідь за допомогою знайомого вам досвіду виховання однієї дитини в сім'ях ваших знайомих.

Література для самоосвіти

1. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога: Уч. пос.- М.: Академия, 2001.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник.- Київ: Либідь, 1997.
3. Зверева О., Ганичева А.Н. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Уч. пос.- М.: Академия, 1999.
4. Т.А.Куликова. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник для студ. средн. и высш. пед. уч. зав.-М.: «Академия», 1999.
5. В.Максименко. Педагогічний словник// Шкільний світ.-2001.-№6-7.

6. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики: Уч. для студ.-М.: Академический проект, 2001.
7. Семейное воспитание: Краткий словарь/Сост. И.В.Гребенников, Л.В.Ковинько.- М.:Политгиздат, 1990.

Тема 2.

ВИХОВНИЙ ВПЛИВ ВНУТРІШНЬОСІМЕЙНИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ НА ДИТИНУ

Основні питання:

1. *Характеристика внутрішньосімейних взаємостосунків та їх вплив на виховання особистості дитини*
 2. *Деструктивний характер сімейного виховання*
 3. *Конфліктна поведінка дитини як чинник порушення внутрішньосімейних взаємостосунків*
1. *Вплив внутрішньосімейних взаємостосунків на виховання особистості дитини*

Внутрішньосімейні стосунки відрізняє багатоаспектний характер: це й економічні, ідеологічні, психологічні, сексуальні, моральні стосунки; природність, постійність стосунків; наявність взаємозацікавленості, спрямованості на забезпечення всіх сторін життєдіяльності членів сім'ї; різноманіття зв'язків родини з оточуючим середовищем; вплив на сім'ю оточуючого середовища та своєрідність сприйняття цього впливу.

Загально визнано, що діти усвідомлюють модель моральної поведінки саме з родинного середовища. А тому оцінка дитиною іншої людини, її дії підпорядковуються оцінкам авторитетних для неї дорослих. Звідси - батьки часто-густо виступають еталоном, за яким діти звіряють й будують власну поведінку.

Однак, поряд із передачею соціально корисного досвіду батьки можуть передавати і негативний досвід поведінки. Останній становить емоційне "керівництво до дії". Не маючи власного досвіду, дитина не зможе співвіднести правильність нав'язуваних моделей із об'єктивною реальністю. Вона ідентифікує себе із батьками, щоб уникнути покарання.

Слід зауважити, що роль моделі для наслідування виконує не лише поведінка батьків, а й їхні погляди, система цінностей і ставлень. Ця "ідеальна модель" може бути подана опосередковано - домашні бесіди, рекомендації прочитати якусь книгу, переглянути той чи інший фільм, похвали в адресу того чи іншого прикладу поведінки.

Відносини в підсистемі “батьки-дитина”- це взаємостосунки між усіма членами сім'ї, це позиція, яку займає дитина в родині. Якщо у дитини (незалежно від того, до якої вікової категорії вона належить) складаються погані стосунки із одним з батьків, якщо дитина сприймається ними як “нікудишня”, не відчуває батьківської підтримки, вона поступово може втягнутися до правопорушної діяльності та виявить агресію по відношенню до батьків. Зарубіжний дослідник Шефер з'ясував, що ставлення батьків до своєї дитини можна описати за допомогою таких пар протилежних ознак: неприйняття — прихильність, стримання — терпіння. Ступінь виявлення цих ознак обумовлює характер виховуючого впливу. Говорячи про взаємостосунки між членами сім'ї, скористуємося розподілом усіх відношень, що існує в соціальній психології: *співпраця* – це ідеальний випадок відношень, що зумовлює взаємодопомогу та взаємопідтримку; *паритет* – рівні “союзницькі” відношення, ґрунтуються на взаємній вигоді членів союзу; *змагання* – наявність мотивації добитися більшого та найкращого в суперництві; *конкуренція* – потяг керувати над іншими, подавляти їх в будь-якій сфері; *антагонізм* – протиріччя між членами родини, за яких їх об'єднання носить змушений характер. Цілоком зрозуміло, що найкращим видом для сім'ї виступає співпраця. Але можливістю зберегти саме подібні взаємостосунки володіють не всі сім'ї. У випадку взаємозвикання, ерозії сімейних почуттів загальносімейні взаємовідношення можуть перейти в інші види.

Практика батьківського виховання показує, що стилі сімейних взаємостосунків можна представити трома основними: *ліберальний* (або *поблажливий*), *демократичний* (або *авторитетний батьківський контроль*) і *авторитарний* (або *владний*).

Перший з них як правило вказує на відсутність яких-небудь відношень у сім'ї (відчуженість від дитини; байдуже, невимогливе ставлення до неї; слабка увага щодо виховання в дитині незалежності та впевненості в собі).

Сутність демократичного стилю виховання полягає в тому, що дитина виступає активним учасником усіх подій, які відбуваються в сім'ї, має підтримку з боку батьків щодо формування власної суб'єктивної позиції. В такій родині домінує атмосфера співтворчості та взаємодопомоги.

Автаритарний стиль сімейного виховання вказує на існування диктату по відношенню до дитини. Її участь в сімейних справах є дуже обмеженою.

2. Деструктивний характер сімейного виховання

Слід зауважити, що у випадку позитивних ціннісних орієнтацій подружжя сімейне виховання може мати деструктивний характер.

Для визначення типів **деструктивного сімейного виховання**, що часто-густо призводять до дитячих неврозів, скористуємося класифікацією психолога В. І. Гарбузова:

- тип А - *неприйняття та емоційне відторгнення*. Потяг “покрашити” індивідуальні особливості дитини шляхом жорстокого контролю, регламентації життя, байдуже ставлення до її особистісного життя;

- тип Б - *гіперсоціалізація* (стурбована концентрація уваги батьків на здоров'я, успіхи у навчанні, соціальний статус дитини, організація ними додаткових освітньо-розвивальних програм (іноземні мови, малювання, музика) без врахування реальних здібностей, інтересів дитини);
- тип В - *гіперопіка або егоцентричне виховання* (культування уваги всіх членів сім'ї на творчі досягнення дитини, занадто турботливе ставлення, при якому вона втрачає самостійність, перетворення її в "кумира сім'ї").

Перший тип (А) формує у дитини відчуття "покинутості", незахищеності, невпевненості у собі. Вона не відчуває підтримки, "стіни" за яку можна сховатися. Окрім того, відторгнення руйнує механізм ідентифікації (дитина не приймає батьківські переконання). При занадто холодних емоційних стосунках вона не має можливості спостерігати позитивні поведінкові моделі реагування, що й знижує її здатність до саморегуляції.

Другий тип (Б) ніби надає дитині приклад для розвитку й спрямований на формування сильної, вольової особистості, але все ж таки призводить до негативних результатів — озлобленості, прагнення робити заборонене "нишком". Тут батьківська критика звичайно не є конструктивною і результативною. Критика в адресу дитини формує в неї почуття неповноцінності, тривоги й очікування нових невдач. Часто-густо, як відмічають учені Е. Гаспарова, Т. В. Роял, дитина, яка займає таку позицію в сім'ї, виявляється не здатною зайняти домінуюче місце у групі. І ця нездатність призводить до того, що агресивна поведінка дитини є проявом самоствердження в групі. Також батьки, із підвищеними вимогами до дитини, не враховують її особливостей і можливостей. Звідси - надмірна навантаженість заняттями, що не відповідають віку й інтересам.

Третій тип (В) також порушує нормальний розвиток особистості. Дитині надається можливість відчути батьківську любов, проте, надмірна турбота призводить до інфантилізму, нездатності приймати рішення, протистояти стресам, знижує особистісні здібності до саморегуляції. Такі діти, як вважають психологи, найчастіше постають жертвами агресії. І, враховуючи, що вони нездатні постояти за себе, в них спостерігається непряма агресія, тобто свої негативні емоції вони "виміщують" на речах (рвуть книжки, розкидують іграшки, карають їх у ході гри).

Характеристика сімейних відношень, що провокують різні форми неврозів, була представлена Р.Армандо й Е.Веселковою. Так, учені вказують на такі типи порушень:

- виконавський тип сімейних стосунків (ігнорування індивідуальних можливостей вихованця, заміна бажання ним досягнень ("Бути кращим!") на необхідність мати ці досягнення);

- тип внутрішньої депривації (конфлікт між бажанням та можливістю, ігнорування почуттями та емоціями дитини супроводжується настановою “Треба бути сильним!”);
- тип директивно-дозволяючих відношень (реалізація межі самоконтролю дитини, і обмеженість, і всюдозволеність призводять до неможливості критично оцінити власне “Я”);
- сімбіотичний тип внутрішньосімейних стосунків (гіперопіка батьків, повне розв’язання всіх проблем дитини призводять до внутрішнього конфлікту (коли зовнішнє оточення сприймається як позитивне, а неможливість самореалізації оцінюється як неповноцінність));
- напружений тип внутрішньосімейних стосунків (негативна оцінка будь-якого прояву дитини, галузь заперечень батьків спостерігається від права на існування до вільних дій).

Дисгармонійний розвиток окремих рис характеру дитини може стати наслідком установлених в родині **неправильних типів виховання**. Серед них А.С.Личко виділяє:

- *гіпопротекцію* (недостатність піклування та контролю, справжнього інтересу до справ, хвилювань і захоплень дитини);
- *домінуюча гіперпротекція* (занадто велике піклування та дрібний контроль, відсутність залучення дитини до самостійності);
- *потураюча гіперпротекція* (недостатність догляду та некритичне ставлення до порушень в поведінці дитини);
- *виховання в культурі хвороби* (коли в ситуації будь-якої хвороби дитина отримує особливі права, постає центром сім’ї);
- *емоційне відторгнення* (коли дитина почуває, що вона тягар);
- *умови жорстких взаємостосунків* (прояв душевної жорстокості, посилення критики дитини, зрив на неї зла);
- *умови підвищеної емоційної відповідальності* (дитина виконує недитячі справи, почуває підвищені вимоги);
- *протирічне виховання* (це несумісність виховних підходів батьків).

Деякі дослідники оцінку *типів сімейного виховання* здійснюють на основі врахування спектрів відношень, що складають батьківську любов до дитини: симпатія-антипатія, повага-неповага, близькість-дальність. Комбінація цих аспектів дозволяє описати

8 типів батьківської любові:

<i>Тип батьківської любові</i>	<i>Формула сімейного виховання</i>	<i>Характер виховного впливу на дитину</i>
Дійова любов (симпатія, повага, близькість)	“Бажаю, щоб моя дитина була щасливою та буду допомагати їй в цьому”	Тепле ставлення, активна увага до інтересів дитини, повага її прав, розумна вимогливість
Відсторонена любов (симпатія, повага, але велика дистанція між дитиною)	“Дивіться, яка в мене чудова дитина, на жаль, в мене не так багато часу для спілкування з нею”	Висока оцінка досягнень дитини, її здібностей і поряд з цим існування поверхових знань про її душевний стан
Дійова жалість (симпатія, близькість, але відсутність поваги)	“Хоча моя дитина недостатньо розумна та фізично розвинена, однак вона все одно моя, і я її люблю”	Хоча батьки і поважливо ставляться до дитини, однак вони якби не довіряють їй, не вірять в її можливості
Любов за типом поблажливого відторгнення (симпатія, неповажливе ставлення, міжособистісна дистанція)	“Не можна звинувачувати мою дитину в тому, що вона недостатньо розумна та фізично розвинена”	Неблагополуччя дитини визнається її правом; батьків не хвилюють її справи, внутрішній стан, контакти з ровесниками
Відторгнення (антипатія, неповажливе ставлення, міжособистісна дистанція)	“Ця дитина викликає в мене негативні почуття та небажання мати із нею справи”	Батьки схильні до зменшення будь-якого спілкування з дитиною; вони холодні, неприступні
Зневага (антипатія, неповажливе ставлення, мала міжособистісна дистанція)	“Я страждаю від того, що моя дитина так нерозвинена, нерозумна, вперта, труслива, непримна для інших”	Не бачать в дитині нічого позитивного, ігнорують будь-які її досягнення, постійно понукають, повчають, водять до “фахівців”
Переслідування (антипатія, неповажливе ставлення, близькість)	“Моя дитина негідна, і я покажу їй це”	Переконані, що їхня дитина мерзотна, негідна; домінування жорстокого контролю, суворих заходів покарання
Відмова (антипатія, неповажливе ставлення, велика міжособистісна дистанція)	“Я не хочу мати ніяких справ із цим негідником”	Відторгнення від проблем; на дистанції спостерігають за її досягненнями; передовіра дитини іншим виховним установам

3. Конфліктна поведінка дитини як чинник порушення внутрішньосімейних взаємостосунків

Невірне виховне ставлення до дитини в сім'ї призводить не лише до формування негативних тенденцій у поведінці самої дитини. Воно завжди супроводжується різними конфліктами.

В психолого-педагогічній літературі **конфлікт** розглядають як розбіжність між членами родини, в основі якого лежить несумісність їхніх поглядів, інтересів, потреб. Основними джерелами родинних конфліктів можуть виступати розбіжність уявлень подружжя щодо значущості ведучих сімейних цінностей, низький рівень етико-психологічної культури, неповага до жінки (чоловіка), споживче ставлення до родини.

У більшості випадків конфлікти вирішуються невірною, а це руйнує сімейні стосунки: виникає несприятливе ставлення одне до одного, загальні інтереси сім'ї відсуваються на задній план, травмується психіка, зростають образи, виникає ненависть, зростають стресові етапи. А це все небезпечно для дитини, яка виховується в такій родині.

Психологи виділяють типові варіанти завершення конфліктів: *варіант I - примушення* - вольове нав'язування такого рішення, яке задовольняє лише ініціатора конфлікту (такий авторитарний прийом має негативні наслідки, бо принижуються права членів родини, їхня гідність, досягається лише зовнішнє благополуччя, а реально в будь-який момент може настати криза; *варіант II- конфронтація* - ніхто з учасників конфлікту не бере до уваги позицію іншого, накопичується негативізм стосунків, справа доходить до особистих образ; *варіант III- відхід від вирішення існуючого протиріччя* - в цілому такий прийом не можна визнати правильним, адже конфлікт залишається, а розв'язання його лише відтягується; проте, позитивним тут виступає поява часу для продумання претензій і прийняття рішень.

Самий оптимальний вихід із сімейного конфлікту – **компроміс** (відкритий пошук найбільш зручного та справедливого для обох сторін рішення). Тут обов'язковими є рівність прав, відвертість вимог, взаємних вчинків. Зняти напруженість і знайти оптимальне рішення можна за допомогою дотримання певних умов розв'язання конфліктів: зменшення “площини” суперечки до мінімуму; керування негативними емоціями; прагнення і вміння зрозуміти позицію іншого; усвідомлення того, що в суперечці майже завжди не має переможців; вміння і прагнення розв'язувати конфлікти з позиції добра; недопустимість “приклеювання” ярликів. Успішний вихід із конфліктної ситуації в значній мірі визначає рівень педагогічної підготовленості батьків.

Слід зазначити, що *в конфліктах беруть участь не тільки батьки, а й діти, і останні здебільшого й провокують конфліктні ситуації*. Через це результат безконфліктного сімейного виховання часто-густо залежить не лише від виховних позицій батьків, а й від типу нервової системи, темпераменту, особистісних якостей самої дитини. *Це не складно виявити, коли у східних за стилем виховання сім'ях*

зростають різні діти.

В родинній педагогіці (Максимова Н.Ю., Радчук В.М., Сичова М.І) розрізняють типи дітей, які найчастіше виступають ініціаторами конфліктів: *недисципліновані, вперті, примхливі, грубі, педантичні, демонстративні, збудливі, застрягаючі, тривожні, гіпертимічні; діти з акцентуаціями характеру.* Конкретизуємо їх особливості та тактику поводження дорослих із ними.

Недисципліновані діти. Вони постійно привертають увагу дорослих. Адже своєю поведінкою ці діти заважають батькам, а в школі дезорганізують весь навчально-виховний процес. Між ними і дорослими часто-густо виникають конфлікти. Як тут бути? Потрібно з'ясувати причини подібної поведінки. Найбільш розповсюдженою причиною недисциплінованості у дітей є надлишок енергії і невміння раціонально проявляти свою ініціативу. *У таких випадках їм потрібно давати досить велике навантаження, щоб у них не було часу відволікатися на сторонні справи.*

Часто виникають конфліктні ситуації і в процесі взаємодії із **впертими, неслухняними, примхливими** дітьми. В таких випадках дорослий повинен діяти твердо, рішуче, бути вимогливим, але одночасно тактовним. Не слід прагнути, як це досить часто буває, за будь-яких умов переконати в чомусь вперту дитину, зламати її волю, застосовувати погрози і грубий тиск на її психіку. Іноді доцільно дати можливість впертій дитині вчинити по-своєму, щоб пережити невдачу і самій переконатися у своїй неправоті. З упертими дітьми не потрібно ставати на шлях умовлянь і переконань. Для остаточного усунення конфліктів з ними потрібно знати причини, які їх викликають. Ними можуть бути невдало виражене бажання дитини до самостійності, невірне розуміння нею впертості як прояву сили волі і принциповості, бажання протистояти тиску на її особистість з боку дорослих. Основний шлях профілактики впертості - усунення причин, які викликають цей недолік, врахування інтересів дитини, нормальні взаємовідносини в сім'ї, розумна вимогливість.

Ліниві діти нерідко вступають у конфлікт з присутніми, коли ті спонукають їх до виконання того, що потребує значних зусиль. Причини цього явища криються у відсутності в лінивої дитини потреби у потужній систематичній праці. Це пояснюється прагненням батьків відгородити своїх дітей від будь-яких труднощів, створити їм "легке" життя. Як зняти напругу в спілкуванні з лінивими дітьми? Потрібно ставити ліниву дитину в такі ситуації, в яких би вона відчувала задоволення від виконання тієї чи іншої діяльності, отримувала емоційне піднесення від цього. Конфлікт між дорослим і дитиною, який викликає і закріплює лінощі останньої, не може бути усунений через педагога, який не помічає старання і зусилля вихованця, робить багато критичних зауважень на його адресу. Своєчасна позитивна оцінка досить тривалих зусиль дитини, її успіхів не тільки знімає конфліктну ситуацію, а й сприяє подоланню дитячої лінощі.

Грубі діти. Часто-густо грубість, різкість в досить яскраво вираженому вигляді провокується натиском дорослих на особистість дитини. Усуває цю грубість повага до її досягнень, надання їй певної самостійності, розумна організація активності. Груба поведінка може бути відповіддю на несправедливі дії дорослих. У

такому випадку конфлікт усувається, якщо дорослий виправляє свою помилку. У деяких дітей грубість буває пов'язаною з невірним уявленням про дорослість. Тому їм потрібно допомогти створити реальний образ дорослої людини. Нарешті, дитина може проявляти грубість у стані перевтомлення, на що також потрібно звертати увагу.

Діти з акцентуаціями характеру - це такі, в яких, внаслідок життєвих обставин, виховання, природних чинників, зробили акцент на розвиток деяких рис їхньої особистості за помірною прояву інших (вони нормальні у психічному відношенні). До них відносяться: педантичні, демонстративні, дистимні, тривожні, екзальтовані, циклотимні. Зупинимося на деяких видах акцентуації.

Педантичні діти досить добросовісні. Вони прагнуть робити все старанно, охайно і точно. У них яскраво виражені такі риси, як відповідальність, прагнення виконати все те, що доручено, досить правильно, що нерідко викликає у цих дітей деяку невпевненість у собі, спонукає їх без особливої необхідності робити контроль вже зробленого. Слабка риса їхнього характеру яскраво проявляється, коли їм доручають великий обсяг роботи, яка не вимагає точності у виконанні. У разі неспроможності проявити свою надточність, педанти можуть йти на конфлікт із навколишніми. Тому їм краще не доручати подібних завдань.

Демонстративні діти вирізняються тим, що часто говорять неправду, яка їм вигідна для досягнення своїх цілей. При цьому вони самі вірять у свою брехню. Такі діти досить артистичні, схильні до перебільшеного вираження своїх почуттів. Демонстративні учні відчують потребу бути в центрі уваги навколишніх, вимагають визнання, співчуття, як правило, не виступають учасниками конфлікту, хоча досить часто є його організаторами. Для усунення цих проявів потрібно вчасно розпізнати хитрощі демонстративної дитини. Це нескладно зробити, оскільки поведінка такої дитини, як правило, необдуманна. Тому потрібно вимагати від неї наведення конкретних причин для пояснення своїх витівок, гасити прагнення до організації конфлікту.

Для **збудливих дітей** характерним є послаблення свідомого осмисленого керування своїми діями і вчинками. Навіть у спокійному стані такі діти піддаються впливу своїх бажань, інстинктів, нерідко діють довільно, імпульсивно. Їм часто бракує стриманості і такту, обдуманості поведінки. У стані роздратованості такі діти грубі у спілкуванні, нервові і дратівливі. Вони потрапляють у конфлікти внаслідок свого зверхнього ставлення до оточення, нетерплячості та егоїзму. Як погодити себе із збудливою дитиною? Основні зусилля бажано спрямовувати на те, щоб сприяти усвідомленню нею недоліків своєї поведінки і виникненню бажання їх виправити. Краще спрямовувати енергію такої дитини на посильну працю, іншу роботу. Однак збудливі діти важко піддаються корекції і впливу тому, що у них послаблений контроль за своїми емоціями.

Застраяючі діти відносяться до іншого типу акцентуацій. Вони вразливі, злопам'ятні, чутливі до особистих образ. У них сильні емоційні переживання тривають довше, ніж у інших дітей, вони правдиві. При підвищеному прояві рис застрягання, у таких дітей помічається тривале зосередження на неприємних

переживаннях, підозрілість і ворожість по відношенню до навколишніх. У таких випадках застрягаючи діти вступають у конфлікти. Прояв рис застрягання - нерідко результат неправильного виховання. Не можна, щоб дорослий був суворий, вимогливий до дитини, інший - у всьому лояльний. В таких випадках у ставленні до вимогливого педагога, у дитини може розвинути почуття ворожості, яке є основою конфлікту між ними. Змішане почуття любові та ненависті може виникнути у дитини до батьків, якщо вони поводяться непослідовно: інколи досить вимогливо, інколи досить лояльно. Усунення зазначених причин, боротьба з підозрілістю застрягаючих дітей, розумне спрямування їх честолюбства сприяє запобіганню конфліктних ситуацій.

Тривожні діти відрізняються лякливою. Вони бояться темноти, пустої квартири, тварин, блискавки тощо. Хлопчики уникають компанії ровесників, вважають їх грубіянами. Більше часу приділяють дівчатам і молодшим дітям. Тривожні діти бояться потрапити у конфліктні ситуації і саме тому в них і потрапляють: ровесники, помічаючи у них страх, боягузтво, нерідко їх ображають, б'ють. Тому у тривожних дітей слід виховувати волю, сміливість, мужній характер, вміння постояти за себе і дати відсіч образникам. Дорослим слід бути у спілкуванні з такими дітьми не дуже категоричними і вимогливими, переключати їхню увагу на осмислення навчальної роботи, підбадьорювати їх, підвищувати впевненість у своїх силах.

Гіпертимічні діти відрізняються веселим, піднесеним настроєм. У спілкуванні вони веселі і пожвавлені. В таких дітей підвищена потреба у діяльності. Вони досить комунікабельні, але непослідовні у висловленні своєї думки, перескакують з однієї теми на іншу. У конфлікти гіпертимічні діти потрапляють внаслідок великої вимогливості батьків до них, прагнення надто регламентувати їхню поведінку. Для подолання конфлікту слід переключити вихованця на будь-яку іншу діяльність.

Слід зауважити, що наявність категорії дітей-ініціаторів конфліктів є наслідком помилкового батьківського виховання. Умовно помилки можна поділити на групи: перша - неправильні уявлення й дії батьків пов'язані із впливом на дітей всього стилю життя родини, їхнього особистого прикладу; друга - невірні уявлення та дії батьків пов'язані з цілеспрямованим впливом на формування особистості школяра. До найбільш типових помилок відносять також недооцінку ролі особистого прикладу батьків, єдності вимог, що висуваються до дитини, недостатня увага щодо організації життя дітей в сім'ї. Негативно впливає на формування особистості в сім'ї й перекладання відповідальності за виховання дітей на дошкільну установу, школу і усунення дітей від посиленої домашньої праці; невміння користуватися заохоченнями й покараннями; відсутність такту в стосунках з дитиною; сварки батьків у присутності дітей; байдужість до дітей; переоцінка батьками власних виховних можливостей; не виправдана ідеалізація або байдужість до дітей; відсутність вимогливості тощо. Більшість вищеперерахованих помилок негативно впливає не тільки на успішність і громадську активність школярів, але й на формування в них працелюбності, колективізму, ініціативності, дисциплінованості, відповідальності, вимогливості до себе, самостійності, цілеспрямованості та інших

рис особистості. виправлення кожної такої помилки вимагає свого особливого розв'язання або вибору оптимального засобу з декількох можливих.

Попередити педагогічні помилки батьків — ось найбільш вірний шлях профілактичної роботи з удосконалення виховання дітей в родині. Але це не заперечує необхідності виправлення помилок. Як відомо, кожна здійснена батьками помилка вже вплинула на дитину негативно. Для нейтралізації й усунення її наслідків потрібно багато зусиль, та й успіхи тут не завжди очевидні.

Вищезазначені висновки вчених наведено не лише з метою ознайомлення із характеристикою внутрішньосімейних стосунків та їх вихованим впливом на дитину.

Матеріали теми 2 можуть стати опорними для самотестування батьків

Питання та завдання для самостійної роботи

1. Ознайомтеся із ученням А.С.Макаренка про авторитет вихователя (Лекції о вихованні дітей/Пед.соч.:В 8т.-М.,1984.-Т.4). Доведіть, що “авторитет пригноблення”-“найстрашніший сорт авторитету”.
2. На основі вибору одного з типу деструктивного виховання в сім'ї напишіть мінівір на тему “Деструктивна сім'я очима дитини” та правила для батьків “Як слід поводити себе із дитиною?”
3. Пригадайте, в яких випадках ви, як дитина, були ініціатором конфлікту. Опишіть стисло його зміст та тактику виховної поведінки батьків. Який тип конфліктуючої дитини у даному випадку був для вас притаманним? Який вид виходу із конфліктної ситуації обирали батьки?
4. Наведіть приклади, коли ви спричиняли позитивний вплив на взаємостосунки в сім'ї, виступаючи у ролі вихователя своїх близьких.

Література для самоосвіти

1. Максимова Н.Ю. Конфліктна сім'я потребує допомоги//Педагогіка толерантності.-1999.-№2-3, С.134-137.
2. Мудрык А.В. Общение в процессе воспитания: Уч. пос.-М.: Пед. общество России., 2001.- С.172-180.
3. Пикхарт Карл Е. Руководство для одиноких родителей: Пер. с англ.-М.:РОСМЭН, 1998.-173 с.- (Серия “Советы родителям”)
4. Радчук В.М., Сичова М.І. Використання індивідуального підходу під час розв'язання конфліктних ситуацій// Педагогіка толерантності.-1998.-№3-4.-С.46-49
5. Фигдор Г. Психоаналитическая педагогика.-М.: Изд. Инст. Психотерапии, 2000.-288с
6. Фирсов М.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы: Уч. пос. для студ высш. уч. зав.-М.:Гуманит. изд.центр ВЛАДОС,2000.-С.377-389.

Тема 3. ДІАГНОСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА – ОБ’ЄКТ ТЕОРЕТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ В РОДИННІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Основні питання:

1. *Мета, завдання й етапи діагностики виховного потенціалу сім’ї*
2. *Соціально-етичні принципи та правила діагностики*
3. *Характеристика типових труднощів у педагогічному вивченні сім’ї як виховного інституту*

1. Мета, завдання й етапи діагностики виховного потенціалу сім’ї

Перше ознайомлення із родиною, визначення її соціального статусу залежить від чітко спланованої *діагностичної роботи* педагога. Саме така діяльність спрямовна на своєчасне виявлення “діагнозу соціальної хвороби сім’ї”, визначення важливих для неї видів психолого-педагогічної допомоги.

Конкретизуємо зміст термінів “діагноз” і “діагностика”.

Поняття “*діагноз*” в перекладі від грецької мови означає розпізнавання. Воно запозичене з медичної науки та вказує на визначення характеру та причин соматичної, психічної хвороби на основі багатобічного дослідження хворого. Однак сфера діагностики постійно поширюється. Йдеться про діагноз технічних систем, соціальну діагностику. Діагноз в педагогіці та психології розглядають як діяльність із аргументованого вивчення станів об’єктів і суб’єктів виховання (рівня здібностей, знань, розумового розвитку, професійної придатності) та з прогнозування процесів виховання й розвитку.

Щодо трактування дефініції “*діагностика*” (від грецьк. “*diagnostikos*”- здібний розпізнати), то це загальний засіб отримання остаточної інформації про об’єкт або процес, що вивчається. Значущість діагностики в родинній педагогіці є аналогічною “виявленню” характеру хвороби в медицині: якщо своєчасно та правильно визначити ознаки й причини виникнення порушення виховного процесу в сім’ї, достовірні дані про її приховані виховні резерви, то можна сподіватися на його поступове виправлення.

Предметом педагогічної діагностики виховного потенціалу сім’ї можуть виступити: умови сімейного виховання (виховуючі ситуації); виховні можливості та специфіка функцій сім’ї; методи, форми, засоби взаємовпливу домашніх вихователів і вихованців (діяльність суб’єктів виховання).

Основні *об’єкти* та зміст педагогічної діагностики в родинній педагогіці визначаються як: вихованість особистості (батька; матері; інших дорослих, які виконують функції батьків; дитини) та сформованість у неї інтегративних рис (моральних, розумових, естетичних, комунікативних, психологічних, господарських); поведінка і діяльність батьків та їхніх вихованців; можливості та особливості сімейного колективу; характеристика виховного впливу на дитину в зоні сімейного

оточення; ефективність виховної діяльності в сім'ї. Всі ці об'єкти педагогічної діагностики знаходяться у неперервному русі, розвитку та тісно пов'язані між собою.

Метою діагностики виховного потенціалу сім'ї є виявлення остаточної інформації про особливості домашнього виховання, приховані виховні можливості сім'ї, прогнозування можливих змінювальних процесів у родині, розробка рекомендацій для батьків і проєктування дій соціального педагога щодо психолого-педагогічної допомоги родині.

Педагогічна діагностика виховного потенціалу сім'ї передбачає оперативне розв'язання соціальним педагогом таких **завдань**:

1. Вироблення цілісного (інтегрального) погляду на сім'ю:

вивчення компонентів соціальної адаптації сім'ї, особливостей її існування; виявлення відповідності кількісно-якісних характеристик сім'ї щодо певних психолого-педагогічних вимог; встановлення реальних умов формування особистості дитини (педагогічно-занедбаной, соціально-занедбаной, хворої, обдарованої тощо) в родині; виявлення специфіки домашнього виховання; його позитивних і негативних особливостей щодо впливу на дитину; визначення потенційних виховних можливостей родини.

2. Розробка на основі педагогічного вивчення сім'ї рекомендацій, заходів, що націлені на поліпшення соціально-педагогічної роботи із батьками; підвищення ефективності виховних впливів дорослих членів сім'ї; розвиток у домашніх вихователів особистої відповідальності за формування дитини; індивідуалізацію та диференціацію педагогічної діяльності із родиною.

Умовно педагогічну діагностику сім'ї можна поділити на 3 етапи:

1. Ознайомлення із сім'єю; постановка завдань діагностики та складу діагностуючих ситуацій.
2. Вимірювання та аналіз діагностичних матеріалів.
3. Оформлення висновків педагогічної діагностики.

2. Соціально-етичні принципи діагностики

Процес постановки соціально-педагогічного діагнозу родини є творчим. В ньому слід враховувати чинники існування всіх членів сім'ї: соціальні (зовнішні), біологічні (внутрішні), духовні. У зв'язку з цим соціальний педагог повинен дотримуватися **соціально-етичних принципів діагностики**.

Принцип конфедіциальності. Нерозповсюдження результатів діагнозу стороннім особам без особистого погодження на це осіб, які стали об'єктами вивчення. Якщо це діти, то на розповсюдження результатів дослідження необхідне погодження батьків.

Принцип наукової обґрунтованості. Результати педагогічного аналізу повинні бути валідними та надійними.

Принцип ненанесення шкоди. Діагностичні результати не повинні бути використані проти батьків (дітей), які обстежувалися.

Принцип об'єктивності. Висновки дослідження необхідно робити на основі науково обгрунтованих, об'єктивних даних; вони не повинні залежати від суб'єктивних настанов тих, хто проводить дослідження.

Принцип ефективності. Не слід пропонувати батькам такі рекомендації, які за підсумками діагнозу для них є некорисними.

Процес постановки соціально-педагогічного діагнозу родини повинен мати відповідний алгоритм дій, використання процедур і засобів. Багато вчених працювали над тим, як виявити *істину*. Але найбільш послідовно дав характеристику творчого аналізу та діагнозу проблем клієнта В.І.Вернадський. Він пропонував дотримуватися саме таких правил, які є значущими і в педагогічній діагностиці сім'ї, а саме: проводити детальний аналіз; бачити за частковим загальне; не обмежуватися описом явищ, а глибше досліджувати його сутність; не відходити від запитання "Чому?"; збирати як можна більше фактів про предмет дослідження із літературних джерел (переважно наукових), звертаючись до оригіналів; не лише розв'язувати проблеми, а й знаходити нові, ще не розв'язані.

За допомогою *педагогічної діагностики* (на основі використання діагностичного інструментарія або без нього, врахування необхідних наукових критеріїв якості, що вивчається) видається за можливе:

- спостерігати за учнями та їхніми батьками;
- проводити різні види анкетування;
- оброблювати результати спостережень, опитування, шкалювання, проєктивних методик, творчої діяльності школярів і батьків;
- повідомляти про отримані дані з метою опису реальної виховної поведінки членів сім'ї; пояснювати мотиви такої поведінки; доводити до відома батьків результати діагностичної діяльності; прогнозувати батьківський виховний вплив у майбутньому;
- виявляти ступінь результативності взаємодії школи та сім'ї (на основі реальних змін у рівні педагогічної культури батьків).

Діагностична діяльність вчителя із родиною обов'язковим чином передбачає використання таких методів емпірико-теоретичного рівня: порівняння; аналіз; прогнозування; інтерпретація.

Отже, перший етап взаємодії педагога з родиною розпочинається із системи заходів, що пов'язані з ґрунтовного вивчення її виховних можливостей, характеру взаємин, рівня педагогічної культури батьків. Саме такий напрямок роботи допоможе педагогу диференційовано підходити до кожної родини. Такий підхід забезпечує можливість поглиблювати контакти з батьками, спираючись на батьківські почуття до дитини; знаходити в кожній сім'ї позитивні резерви сімейного виховання. А резервів можна знайти багато: це її традиції, захоплення окремих членів сім'ї, способи проведення вільного часу тощо. *Вміння побачити в родині краще, навіть незначне, постійно закріплювати впевненість батьків у подоланні труднощів сімейного виховання - найважливіше правило взаємодії соціального педагога з членами сім'ї.*

3. Характеристика типових труднощів у педагогічному вивченні сім'ї як виховного інституту

1. Сім'я є відносно замкненою соціальною групою. Через це батьки дитини не завжди націлені "відкриватися" повністю, а інколи й зовсім намагатимуться уникнути ситуацій "вторгнення в родину сторонніх людей" (йдеться про скорочення активного контакту з учителем, соціальним педагогом тощо).
2. Батьки дуже чуйно реагують на прагнення педагога проникнути в глибину їхніх відношень до дитини. А тому в очах учителя, соціального педагога вони намагаються продемонструвати позитивне уявлення про сім'ю, показати її з найкращого боку. Іноді вони словесно "коректують" деякі моменти укладу життя, щоб приховати справжнє існуюче від сторонніх. Через це дуже складно виявити об'єктивний портрет сім'ї.
3. Заперечення реально існуючої проблеми виховання дитини (проблема є, але дорослі члени сім'ї не бажають її помічати).
4. Події, що відбуваються в родині, можуть швидко змінюватися. Через це соціальний педагог не встигає зафіксувати їх динаміку, емоційний фон.
5. Дослідник не може бути більш наполегливим по відношенню до сім'ї, щоб зібрати необхідну інформацію про неї. Він повинен враховувати такі законодавчі критерії, як *дотримання прав людини, недоторкнення особистого життя сім'ї*.
6. Результативність вивчення виховного потенціалу сім'ї залежить від того, наскільки соціальний педагог зможе "зняти" протистояння явне або яке тільки починає намічатися, вербальну противодію батьків (у випадках, коли вони проявляють нейтрально-байдуже, приховане або явно насторожене, опозиційне та вороже ставлення до педагога). У зв'язку з цим доцільно запропонувати такій категорії батьків письмово чи в усній формі викласти власні судження, заперечення, запитання, пропозиції педагогам (а це вже додатковий діагностичний матеріал).
7. Педагогічна діагностика сім'ї може ускладнюватися конфліктними ситуаціями різного ступеня, що можуть виникати між батьками та вчителями, соціальними педагогами: відсутність збігу думок відносно життєвих явищ, книги, кінофільму (таке протиріччя не торкається глибинно сторін); відсутність згоди відносно оцінки вчинків дитини (це протиріччя вже торкається емоційної сфери обох сторін); суперечка, непродуктивна дискусія з приводу особистісних особливостей дитини, її життєвої позиції, ставлення до неї батьків, змісту та методики навчально-виховного процесу в школі (таке протиріччя стосується життєвої та педагогічної позиції і тих, і інших); сварка, розрив відношень на короткий або тривалий час (ще приводить до більш стійких конфліктів, протидій – невідвідування батьківських зборів, підкресленому ігноруванні вимог); розрив-конфлікт, коли існує протистояння (воно робить неможливим подальшу співпрацю щодо виховання дитини). Через це слід пам'ятати, що головною умовою діагностики сім'ї виступає побудова гармонійних взаємовідношень з батьками.

8. Сім'я – явище унікальне, неповторне (родини різняться за структурою, за життєвим досвідом, загальнокультурному, освітнім рівнями). Через це складно виявити узагальнені валідні кількісні дані.

Завдання для самостійної роботи

- Після проведення інтерв'ювання вчителів, батьків представити узагальнену характеристику труднощів, з якими зустрічається соціальний педагог у процесі дослідження виховного потенціалу сім'ї.
- Складіть правила етичної поведінки соціального педагога з родиною

Перелік літератури для самоосвіти представлено в загальному списку

Тема 4. ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІМ'Ї

Основні питання:

1. *Загальні відомості про соціально-педагогічні технології*
2. *План вивчення сімейного досвіду виховання*
3. *Загальна характеристика методів соціально-педагогічного вивчення сімейного досвіду виховання*

1. *Загальні відомості про соціально-педагогічні технології*

Поняття “соціально-педагогічна технологія” інтегрує в собі такі дефініції, як “педагогічна технологія”, “соціальна технологія”, “технологія соціальної роботи”. Через це конкретизуємо зміст поняття, що вивчається, на основі виявлення сутності його системоутворюючих складових.

В науковій літературі (Зайнишев І.Г., Полат Є.С.) поняття “*технологія*” (від грецьк. *tehnē* – мистецтво, майстерність, уміння + *logos* – вчення) розглядається як система знань про способи та засоби обробки й якісного перетворення об'єкта.

Визначення технології було спочатку зорієнтоване на діяльність у виробничій сфері, коли об'єктом технології були природні матеріали.

Щодо наукової трактовки дефініції “*педагогічна технологія*”, то найбільш розповсюдженим визнається таке його визначення – “це науково обґрунтована педагогічна система, яка гарантує досягнення певної навчально-виховної мети через чітко визначену послідовність і відбір методик, спроектованих на здійснення проміжних цілей і наперед визначений кінцевий результат” (12, 27). Вперше публіцист Ф. Полікарпов (1660-1731) розглядав “технологію” як процес відношень між вчителем та учнем, де засобами навчання і виховання були мова та книга.

Соціальна технологія включає систему знань про оптимальні способи перетворення та регулювання соціальних відносин і процесів в життєдіяльності людей та їх практичне застосування; сукупність методів, методик, розробок, розрахунків, моделей проектування та запровадження різних соціальних інновацій

(інформаційні технології, навчаючі інноваційні технології, впроваджувальні технології, демографічні, військові тощо).

Технологія соціальної роботи – це практична діяльність соціального працівника, що характеризується раціональною послідовністю застосування різних методів і засобів соціального обслуговування, допомоги та підтримки громадян, які знаходяться у складних життєвих обставинах. Зміст технології соціальної роботи полягає в обґрунтуванні проекту, програми діяльності, відповідного алгоритму та логічної послідовності дій у процесі розв’язання поставлених завдань, стандарту пропонуєних нормативних дій, об’єктивних критеріїв оцінки організації, ходу й результатів діяльності.

Таким чином, дефінітивний аналіз дозволяє визначити сутність поняття “соціально-педагогічна технологія” як інтегративний різновид соціальної, педагогічної технології і технології соціальної роботи; це сукупність методів і прийомів практичної соціально-педагогічної діяльності, що характеризується раціональною та цілеспрямованою послідовністю дій і застосуванням відповідного інструментарія. Як зазначає вчена М.А.Галагузова, вона є особливою програмою діяльності соціального педагога, його співпраці з особою або соціальною групою у відповідних умовах (наприклад, технологія консультування батьків важких учнів початкової школи, технологія роботи соціального педагога в інтернатних закладах тощо).

За своїм змістом *соціально-педагогічна технологія* розглядається як:

- обґрунтування (опис) етапів, методів і засобів соціально-педагогічної роботи з конкретною категорією людей;
- цілеспрямоване послідовне впровадження етапів роботи з людиною, досягнення оптимального результату.

Перший підхід носить теоретичний характер – обґрунтування найбільш оптимального варіанту досягнення соціально-педагогічної мети. Він передреє другому, бо дозволяє спроектувати майбутній процес; другий – практичний – це доцільна діяльність з досягнення мети; варіант реалізації соціально-педагогічного процесу.

Розв’язання проблеми особистості, яка вимагає допомоги з боку соціального педагога, розпочинається з *діагностування* проблеми (збір, аналіз та систематизація інформації для постановки діагнозу). Потім здійснюється *пошук рішення проблеми* (на основі діагнозу визначається мета та завдання діяльності). Виконання зазначених завдань відбувається двома шляхами: на основі вибору вже *розробленої технології*; якщо все ж таки не вдається вирішити проблему (виключний випадок), то *самостійна розробка технології власної діяльності* у відповідності з індивідуальністю об’єкта.

Наведемо схему технологічно організованої соціально-педагогічної діяльності, що була запропонована дослідницею М.А.Галагузовою (див. рис.1).

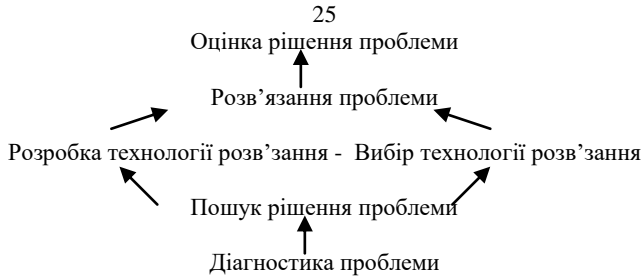

Рис.1. Схема технологічно організованої соціально-педагогічної діяльності

Для вибору або розробки соціально-педагогічної технології фахівцям необхідно знати: індивідуальні особливості об'єкта (його відхилення та можливості); соціально-педагогічну мету (до чого прагнути; чого слід чекати); умови реалізації технології (спеціалізований центр, вдома); можливі форми її реалізації (фахівцем в стаціонарних умовах; матір'ю в домашніх умовах); власні можливості досягнення мети; час здійснення технології. Вибрана технологія реалізується соціальним педагогом через індивідуальну методику. Технологія може бути одна, а методик її здійснення – декілька. Щодо *оцінки рішення проблеми*, то слід враховувати два випадки: позитивне вирішення проблеми, завершення соціально-педагогічної діяльності; проблема залишається невирішеною або частково вирішеною (тоді слід виявити, на якому етапі були зроблені помилки - етап діагностування, вибору рішення, визначення методів та засобів).

В останньому випадку необхідно відкоректувати діяльність соціального педагога та знов її здійснити.

2. План вивчення сімейного досвіду виховання

Соціальному педагогу не просто побачити у всій повноті картину сучасної сім'ї, становлення її нових типів, прослідкувати за розвитком сімейних стосунків. І це не дивно: сім'я надзвичайно динамічне явище та в то й самий час замкнена система. Вона знаходиться в постійній стадії інтенсивних змін. Разом із тим вчитель належить до життя людей, діти яких навчаються у школі. Він краще за інших повинен знати про всі струси, яким підлягає родина, оскільки проєкцією внутрішньосімейних стосунків, як правило, є поведінка дитини, з якою він взаємодіє.

Через це вивчення сім'ї необхідно проводити послідовно, системно, а тому слід окреслити *орієнтовний план*. Наведемо його варіант з урахуванням рекомендацій Т.В.Воликової, Л.В.Ковінько та Т.А.Куликової:

1. *Склад сім'ї* (повна, повна складна, формальна, неповна); *вік, професії, освітній рівень батьків, інших членів сім'ї*, які приймають участь у вихованні дитини; *специфічні особливості сім'ї* (див. її типологію).

2. *Соціально-економічні умови життя сім'ї; соціальний шар, до якого сім'я себе відносить; сімейне адаптування.*
3. *Загальна сімейна атмосфера, особливості взаємостосунків між усіма членами сім'ї: доброзичливий тон звернення одне до одного; протирічний характер ставлення; своєрідна автономність кожного члена сім'ї; емоційний комфорт, тривожність, емоційно-психологічний дискомфорт.*
4. *Мета домашнього виховання.*
5. *Стать і вік дітей, які проживають сумісно; ступінь усвідомлення батьками особливої ролі періоду дитинства у формуванні особистості.*
6. *Пріоритети сім'ї у вихованні дитини: добрий фізичний стан; розвиток моральних якостей; розумових, художніх здібностей; рання освіта тощо.*
7. *Рівень психолого-педагогічних знань і вмінь батьків: наявність відповідних знань і готовність до їх поповнення; обмеженість знань і позитивне ставлення до педагогічного освічення; низький рівень знань і негативне ставлення до їх набуття.*
8. *Особливості виховних впливів: участь усіх дорослих у вихованні, високий ступінь узгодженості виховної діяльності; непослідовність виховання, наявність конфліктів з приводу виховання; тільки хтось один виконує функцію виховання; відсутність виховання як цілеспрямованого впливу; відсутність умов для повноцінного розвитку дитини; особливості впливу на дітей батьків, які проживають окремо, інших членів сім'ї.*
9. *Стиль виховання: ліберальний, демократичний, авторитарний, нестійкий.*
10. *Здібність батьків до критичного аналізу власної практичної діяльності як сімейних вихователів.*
11. *Організація сумісної діяльності в сім'ї: наявність загальних для всіх сімейних справ, залучення до них дитини; диференціація обов'язків серед дорослих, епізодичне залучення дитини до сімейних справ; розмежування дорослих у сімейних справах, повна ізоляція дитини.*
12. *Сімейні, регіональні, національні традиції, що впливають на сімейне виховання.*
13. *Ставлення сім'ї до освітнього закладу: високо оцінюють його освітні можливості, готові до співпраці; недовірливе ставлення, не бачать необхідності для співпраці; перекладають усі виховні функції на заклад, до співпраці не готові; байдуже ставлення, не хвилюються за дитину.*
14. *Характер труднощів, які переживає сім'я у вихованні дитини; причини недоліків сімейного виховання: неблагополуччя сім'ї (мікроклімат, фізичний стан); відсутність єдиних виховних вимог; низький освітній, культурний, психолого-педагогічний рівень батьків; відсутність контролю, бездоглядність, психічна депривація дитини; використання антипедагогічних методів впливу; неправильна оцінка дитини, її ідеалізація; невіра у можливості дитини; переоцінка виховних можливостей сім'ї; інші причини*

3. Загальна характеристика методів соціально-педагогічного вивчення сімейного досвіду виховання

Методи вивчення сім'ї – це сукупність прийомів і способів, за допомогою яких збираються, аналізуються, узагальнюються дані, що характеризують сім'ю, викривають взаємозв'язки та закономірності домашнього виховання.

Серед методів вивчення виховного потенціалу сім'ї достатньо розповсюдженими стали документалістичний метод, спостереження, інтерв'ювання, бесіда, анкетування, тестування, шкалювання, узагальнення незалежних характеристик, метод полярних профілів, метод вивчення результатів діяльності дітей, проєктивні методи, ігрові завдання для дорослих і дітей, соціометрія, когнітивно-поведінковий тренінг тощо.

Документалістичний метод дозволяє провести опосередковане вивчення сім'ї та отримати таку інформацію про неї, яку не можливо виявити у процесі спостереження. Об'єктом уваги соціального педагога виступає *документація про життя дитини*: аналіз медичної та шкільної (особистої справи; психолого-педагогічної характеристики; біографії й автобіографії, що складені дитиною (батьками); протоколів педагогічних рад) документації; соціальної карти на дитину, яка знаходиться в притулку тощо. Такий метод дозволяє конкретизувати загальні дані про сім'ю: ім'я та прізвище батька (матері); рік та місце їхнього народження; місце роботи та посаду; освіту, назву навчального закладу, який закінчили та рік закінчення; склад сім'ї, її адресу, телефон тощо.

Найбільш поширеним методом вивчення родини виступає цілеспрямоване **спостереження** за вчинками батьків із дитиною у невимушених життєвих ситуаціях. Воно може бути зовнішнім і включеним.

Зовнішнє спостереження є відкритим та відбувається у звичайних для сім'ї умовах (під час відвідування батьками дитячого навчального закладу; обстеження соціально-побутових умов сім'ї (одиничний або регулярний *патронаж*); вивчення її мікросоціуму - сусідів, друзів, родичів).

Зазначимо, що метою *відвідування сім'ї* виступає ознайомлення із домашнім укладом її життя, умовами для навчання та виховання дитини; спостереження за психологічною атмосферою в сім'ї (подружніми взаєминами, ставленням батьків до дітей тощо). Організація педагогом спостереження у домашніх обставинах постає можливою за умов певної підготовчої роботи, що підпорядковується

нормам етичної поведінки:

- спостереження повинно бути заздалегідь спланованим;
- добрати цікавий момент для відвідання (до початку навчального року, під час одужання дитини після хвороби, після дня її народження тощо);
- поцікавитися у батьків, чи не поруше візит педагога власні плани сім'ї; враховувати добровільний характер участі сім'ї в даному обстеженні;
- попередити про час відвідання;
- не робити на основі одиничних відвідин остаточні висновки;

- використовувати одержані дані з педагогічною метою; обов'язково зберігати таємницю сім'ї.

Доцільно враховувати і недоліки спостереження в домашніх умовах: *об'єктивні* – скороминучість багатьох сімейних ситуацій (а тому одержані висновки слід постійно коректувати), неможливість повторити спостережувану ситуацію, щоб глибше збагнути її своєрідність; *суб'єктивні* – відмінність соціального статусу вчителя і батьків, несхожість їхніх ціннісних орієнтацій, стереотипів поведінки; своєрідність педагогічного очікування спостерігача щодо певної сім'ї; настроїв педагога тощо.

Включене спостереження відбувається на основі створення спеціальних ситуацій, де батьки виступають в ролі помічників учителя: заняття з учнями, сумісна праця, підготовка та проведення батьками свят, розваг, екскурсій. У таких неформальних обставинах дорослі намагаються бути відповідальними не лише за свою дитину, а й за діяльність, безпеку інших дітей. Включене спостереження сприяє виявленню багатьох виховних прийомів, якими користуються батьки-помічники. А це дозволяє конкретизувати стиль, методи домашнього виховання.

Інтерв'ювання батьків найчастіше відбувається паралельно із спостереженням. Воно застосовується тоді, коли необхідно вивчити позиції батьків кількох сімей з однієї або декількох виховних проблем одночасно (“Як привчити дитину до виконання режиму дня?”, “Як організувати робоче місце дитини?” тощо). Воно може бути як груповим, так й індивідуальним. Дослідник В.Л.Поплужний рекомендує користуватися декількома видами інтерв'ю:

формалізоване (стандартизоване) – це спілкування з батьками за регламентованою програмою, в якій представлено запитання в певній послідовності (переважно закриті питання з варіантами відповідей); воно дозволяє швидко одержати та обробити результати; *відкрите* – передбачає дещо меншу типовість у поведінці педагога та батьків; на послідовно поставлені запитання дорослі відповідають вільно; *фокусоване* – спрямоване на з'ясування думки, оцінки з приводу конкретної ситуації, явища, його наслідків або причин; інтерв'юєр повідомляє, про що йтиметься, готує запитання; їх послідовність може змінюватися, але кількість не повинна зменшуватися; *вільне (творче)* – проводиться без запитальника; визначається лише тема розмови; спрямованість і структура інтерв'ю, послідовність формулювання запитань залежать від умінь інтерв'юєра та конкретної ситуації.

Бесіда з батьками відрізняється від інтерв'ю більш вільним характером щодо її організації (створення неформальної атмосфери) та змісту. Це цілеспрямований, гнучкий та оперативно-коригуючий метод, необхідний для підтвердження, конкретизації або відхилення гіпотетичних висновків. Бесіда допомагає виявити особливості сімейного виховання в конкретній родині; обставини, що обґрунтовують мотиви поведінки дитини тощо.

Її педагогічна ефективність залежить насамперед від мистецтва спілкування педагога; його здібності викликати довіру; спрямувати розмову в необхідне русло; користуватися **методом емпатичного слухання**. Останній вказує на певні вміння:

- створювати атмосферу зацікавленої розмови, “педагогічної надії”;

- сумісно шукати істину, виступати в ролі партнерів, а не стверджувати власну позицію;
- уявити свої почуття у східній ситуації, “поміряти взуття іншої людини”;
- переконати батьків, що бесіда необхідна для допомоги їм і дитині, а не для критичних висновків (“Чим я можу допомогти співрозмовникам?”);
- звертати увагу на емоційний тон бесіди, власну міміку, жести; стримувати прояв власних реакцій на відповіді батьків, не дискутувати в разі розходження поглядів; враховувати (не)вербальні засоби їх спілкування;
- слухати доброзичливо й уважно, уникати нагромадження уточнюючих (недоречних, неетичних) запитань; намагатися додумати недоказане, зрозуміти душевний стан співрозмовника, відвертати від сумних думок;
- виявляти обережність щодо оцінювання особистісних якостей членів сім’ї, дитини; акцентувати увагу на позитивні якості.

У процесі бесіди слід уникати деяких найпоширеніших *помилко*: при розмові не слід керуватися тим стереотипом про сім’ю, який у педагога склався до початку спілкування (враховувати всі варіанти відповідей, а не лише очікувані); інколи респонденти намагаються “вгадати” відповідь на поставлене запитання, бо думка педагога непомітно для нього самого виявляється в інтонації, жестах, міміці.

Метод анкетування дозволяє одночасно отримати широкий матеріал про конкретну сім’ю (тип сімейного виховання, причини його порушення; досвід родинного виховання) або з’ясувати інформацію стосовно сімей усіх учнів класу (про домашні трудові доручення дітей; про пропозиції батьків щодо проведення заходів з метою покращання їхньої психолого-педагогічної підготовленості тощо). Найчастіше педагоги застосовують *очне анкетування* за допомогою *відкритих* (пропонуються питання, на які слід відповісти самостійно) або *змішаних* (коли пропонуються можливі відповіді та одночасно можна сформулювати авторські відповіді) типів анкет. Часто-густо у зміст анкети вносяться запитання трьох видів, що стосуються *поглядів*, *поведінки* та *особових даних* опитуваного. Однак останній, соціально-демографічний блок запитань (дані про стать, національність, освіту, професію) вже відомий з відповідної шкільної документації, не доцільно включати в анкету. Через це необхідно пропонувати батькам залишити лише ім’я й прізвища.

Слід зауважити, що не завжди соціальному педагогу вдається отримати об’єктивні відповіді; іноді батьки й зовсім ухиляються від них (коли це потребує критичного ставлення до себе, висвітлення недоліків сім’ї тощо). В таких ситуаціях доцільно одночасно опитувати батьків і їхніх дітей. Для прикладу подаємо анкети, розроблені Т.В.Воліковою:

Анкета для батьків

Які позитивні якості Ви хочете виховати в дитині?

За що хвалите; за що їй вчитуєте?

Якими заохоченнями та стягненнями користуєтесь?

Які якості характеру дитини Вам не

Анкета для учнів

Які якості твого характеру подобаються твоїм батькам?

За що тебе хвалять батьки, за що докоряють?

Як тебе заохочують, за що? Як тебе наказують і за що?

подобаються?

Улюблене заняття Вашої дитини

Які якості твого характеру батькам не подобаються?

Чим ти любиш найбільше займатися?

У процесі діагностики виховного потенціалу сім'ї краще користуватися готовими анкетами, бо їх складання вимагає правильної побудови (наявність взаємоперевіряючих запитань, чергування прямих і непрямих запитань тощо).

В цьому зв'язку оптимальним є застосування **анкети АСВ** (аналіз сімейного виховання, авт. Е.Г.Ейдемиллер і В.В.Юстицький, 1987р.(14;17)). Вона складається із 130 тверджень, з якими батьки або погоджуються, або заперечують. Аналіз результатів анкетування дозволяє визначити тип неправильного виховання: гіперпротекцію (потуральну або домінуючу) та гіпопротекцію, емоційне нехтування, жорстоке поводження з дитиною, виховання в умовах підвищеної моральної відповідальності тощо.

Тестування батьків проводиться за допомогою спеціально підібраного комплексу завдань стандартної форми. Вони допомагають виявити наявність психолого-педагогічних знань, умінь і навичок членів сім'ї, їхні здібності й інтереси, емоційні реакції тощо. Найчастіше у процесі тестового опитування використовуються завдання на співвідношення понять, кольорові завдання, проєктивний матеріал (незакінчені речення; зображення, стимулюючі їх асоціації).

Для уточнення суджень педагогів про окремі сім'ї можна застосовувати *тест "Типовий стан сім'ї"*, що розкриває позиції батьків по відношенню до своїх дітей та характеризує загальну сімейну атмосферу (17, 177).

З метою виявлення системи різноманітних почуттів батьків до дитини, їхньої стереотипної поведінки у процесі спілкування з нею, особливостей розуміння дорослими характеру та вчинків дитини доцільно застосовувати *тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей* (авт. А.Я.Варг, В.В.Столін (17, 193)), *методику PARI* (авт. Е.Шефер, Р.Деллі (14, 526)). Достатньо інформативними є також *сумісний тест Роршаха* (він дозволяє виявити стилі дитячо-батьківського спілкування), *тест Лірі* (він спрямований на вивчення міжособистісних відношень і взаємного сприйняття (17, 198)) та *тест "Типи виховання дітей"* (авт. А.І.Баркан (2, 400)).

В діагностичній роботі з родиною доцільно застосовувати такий метод вимірювання, як **шкалювання**. Воно дає можливість вивчити особливості виховання дитини в сім'ї, уподобання батьків за допомогою числових систем. А саме для упорядкування явища, що вивчається, застосовуються шкали вимірювання – *номінальні* (шкали з крайніми та проміжними межами, наприклад, дуже активний (10), активний (5), пасивний (0)) та *порядкові* (дозволяють виявити уподобання респондентів, ієрархію факторів, занять в порядку зростання або збування ступеня прояву). З метою висвітлення прихованих особливостей життя сім'ї та дитини професором А.І.Баркан були спеціально розроблені такі шкали: *шкала прихильності дитини до членів сім'ї*, *шкала суперництва між дітьми*, *шкала виявлення ступеня нехтування дитини в сім'ї* (2, с.388-399). Їх можна застосовувати як самостійно, так і як доповнення до аналізу малюнків "Моя сім'я"- "Сім'я, яку бажаю мати" (див.

там же).

Зважаючи на те, що життєдіяльність сім'ї не є автономною (її члени спілкуються як у діловому, так і міжособистісному планах (з колегами, вчителями, педагогами інших навчальних закладів, сусідами, родичами тощо), має сенс скористуватися *методом узагальнення незалежних характеристик*. Саме він допомагає виявити думку про сім'ю, яка формується у процесі безпосереднього або опосередкованого спілкування з навколишніми; доповнює і розширює знання педагога про сім'ї учнів класу.

Суть зазначеного методу полягає в тому, що за спеціально складеним опитувальником або за допомогою бесіди (інтерв'ю) сім'ї надають характеристику різні люди, які обізнані про неї у різних сферах життя. Ці характеристики не завжди збігаються, а іноді вони бувають суперечливими (наприклад, вчитель відзначає ввічливість батька Миколи Д. у спілкуванні з ним, а сусіди вказують на грубість по відношенню до сина). Тому отриману інформацію про сім'ю від різних осіб слід уважно осмислювати та перевіряти за допомогою інших методів.

Оцінювання групових якостей сім'ї різними особами можна провести за допомогою *методу полярних профілів*. За спеціально розробленою шкалою (авт.В.Л.Поплужний) респондентам пропонується оцінити певну якість сім'ї:

<i>Позитивні якості</i>	<i>Б а л</i>	<i>Негативні якості</i>
У сім'ї розумно,	"5"	У сім'ї спостерігається
доброзичливо розв'язуються	"4"	конфліктність, протидія
питання взаємної допомоги та	"3"	одне одному
підтримки	"2"	
	"1"	

Проективні методи засновані на принципі проекції – перенесенні на інших людей власних потреб, відношень, якостей. Так дитині (батькам) пропонуються різноманітні завдання, які можна виконати по-різному в залежності від життєвого досвіду, уявлень про навколишній світ, побажань; матеріали для сприйняття (картинки, фото, текст), зміст яких може допускати різні тлумачення. Обдумуючи ситуацію, досліджуваний якби мимоволі "накладає" на неї свою особистість. Через те, виконане творче завдання – це результат, за яким робляться висновки про внутрішні переживання дитини, емоційний клімат сім'ї.

Так для вивчення особливостей сімейного виховання можна застосовувати *ігрові завдання для дорослих і дітей, методику коментування учнями (батьками) малюнків, методику завершення дитиною (батьками) оповідання (речення), написання батьками (учнями) творів*.

Ігрові завдання. З метою виявлення емоційного клімату сім'ї, Т.А.Куликова пропонує проводити гру "Чим я маму (папу) втішу, чим її засмучую". Дитині пропонують розглянути різні сюжетні картинки, що відзеркалюють сімейні життєві події (наприклад, хлопчик розбив чашку, упав у калюжу, тримає в руках троянду тощо) та уявити себе їх героєм. Якщо він думає, що вчинок сподобається батькам, він кладе на сюжет веселе обличчя, якщо ні – сумне. Аналіз виконаного завдання

допомагає виявити ставлення дорослих до дитини (є такі батьки, яких нічого не радує в поведінці дитини), ступінь єдності виховних вимог (у різних членів сім'ї ті ж самі вчинки можуть викликати різні реакції), цінності родини (що саме подобається батькам, а що засмучує?).

Методика коментування малюнків. Дитині демонструють картинки, що віддзеркалюють сімейні події (наприклад, хлопчик дивиться телевизор, біля нього стоїть батько; хлопчик допомагає матері мити посуд, входить батько; дівчинка прокидається, мама входить у кімнату тощо). Вона повинна описати й озвучити картинку (Що намальовано? Що каже батько сину, який дивиться передачу?). Дитина буде коментувати картинку на основі власного досвіду. Відповіді батьків він буде будувати на прикладі своїх рідних у тотожній ситуації (наприклад, “Ти що – дівчинка? Вийди з кухні!”; “Швидко прокидайся, я вже запізнююся на роботу!”). Отже, дається можливість вивчити “очима дитини” стереотипи повсякденного батьківського спілкування

Методика завершення оповідання. Педагог пропонує дитині скласти розповідь про дівчинку (хлопчика), де вже є початок: “Мама пішла до сусідки, а Толя залишився вдома з маленькою сестричкою. Вона почала плакати, і тоді Толя вирішив їй намалювати фарбами малюнок. На жаль, сестричка зачепила склянку і вода розлилася на столі. В цей час прийшла мама...”. Часто-густо діти закінчують оповідь так, як будуть реагувати їхні батьки в подібній ситуації.

Методика завершення речення. В ігровій формі дитині пропонують завершувати речення, наприклад: “Коли я прошу батька купити мені морозиво, він...”, “Якщо я впаду, то мама...”, “Коли у мами болить голова, то ми з батьком...”. Також можна обмінятися ролями, коли педагог грає дитину, а дитина стає матір'ю (татом). “Дитина”(педагог) звертається до “мами” з проханнями ...разом пограти, почитати книгу, піти в театр тощо. “Мама” (дитина) дає відповіді, які дуже близькі її сім'ї. Наприклад, “Дитина”(педагог): “Мама, пограй зі мною!” - “Мама” (дитина): “Грай сама! В мене немає часу!”

Батьківський (дитячий) твір як метод вивчення родини застосовується тоді, коли необхідно отримати додаткову, неоднозначну інформацію. Так, батьків можна попросити написати невеличкий твір “Що означає хороший син (донька)?”, “Якою б я хотів бачити свою дитину у майбутньому?”, “Традиції нашої сім'ї”.

Тематика творів для дітей повинна бути такою, яка дозволяє їм у доступній формі розповісти про сім'ю: “Моя сім'я”, “Наш вихідний день”, “Обличчя моєї матері”, “Мамині квіти”, “Праця моїх батьків”, “Улюблені заняття в рідному домі”, “Що б я зробив для своїх батьків, якби все міг?”. Ці матеріали є дуже емоційними, несподіваними за змістом, повчальними для батьків. Вони дають змогу дістати досить точне уявлення про авторитет батьків, організацію домашніх справ тощо.

Метод вивчення продуктів діяльності дитини. Цей метод відбиває методологічний принцип єдності свідомості та діяльності, у відповідності з яким психіка дитини не лише формується, а й проявляється в діяльності (Л.С.Вигодський). Об'єктами уваги дослідника можуть бути учнівські твори, вірші на сімейну тематику, малюнки та їхні назви, предмети декоративного мистецтва (аплікації, панно, іграшки

тощо), що виконані для батьків.

Зважаючи на те, що дитина молодшого шкільного віку є особистістю творчою та схильна до відтворення свого внутрішнього стану саме в художньо-творчій діяльності, використання **малюнкових методик** допомагає соціальному педагогу отримати змістово-цінну інформацію про сім'ю (йдеться про творчий вибір учнів та результати зображення - конкретна або абстрактна сім'я, кількість членів родини, рід занять, реальні потреби дитини та проблеми, що пов'язані із її сім'єю). В цьому зв'язку достатньо широко застосовуються *тести* “Кінетичний малюнок сім'ї”, “Моя сім'я”, “Сім'я, яку бажано мати”, “Дім-дерево-людина”, “Три дерева”, *кольоровий тест відношень* (розроблений на основі тесту Люшера).

При цьому слід враховувати те, що вищезазначені методи дослідження сім'ї, як і взагалі всі проєктивні методи, не дають повної інформації про родинне виховання. Результати, що отримуються за їх допомогою є умовними, тому що вони можуть відбивати як актуальну (сім'я в майбутньому), так і реальну (минулу) сімейну життєву ситуацію. Через це висновки, отримані на основі використання малюнкових методик, слід співставляти із результатами інших методів (включене спостереження за вчинками батьків із дитиною у невимушених ситуаціях, інтерв'ю, методика завершення учнями оповідання, речення, коментування малюнків). Поряд із цим, виконуючи саме творчі завдання, дитина позбавляється від контролю дорослих та її особистісні прояви носять вільний характер. Додамо, що у процесі аналізу творчих робіт, слід також фіксувати особливості поведінки дітей під час зображення членів сім'ї. З метою зведення до мінімуму погіршення *аналізу малюнків* школярів слід враховувати певні

психолого-педагогічні умови застосування малюнкових методик:

- утворення невимушеного характеру творчого контакту із дитиною, стимулювання позитивного емоційного стану молодшого школяра, зумовленого виконанням образотворчої роботи;
- побудова діагностики на основі диференційованого підходу до учнів (розробка кількох завдань для дитини з метою вільного вибору нею більш привабливого);
- врахування принципу генетичного підходу (вивчення особистості учня та її родини у постійному розвитку), об'єктивне розкриття всіх позитивних і негативних відтінків батьківсько-дитячих стосунків;
- педагогічна підтримка та стимулювання перших проявів творчої індивідуальності школяра, які віддзеркалюються на характері його художньої діяльності;
- коректність психолого-педагогічних висновків.

Соціометрія. Цей метод дає можливість уявити структуру міжособистісних стосунків на основі аналізу виборів, які зроблені членами сім'ї за якимось критерієм. Наприклад, ставляться запитання такого типу: “Назви, будь ласка, членів сім'ї у такому порядку: спершу назви того, хто подобається тобі найбільше (з ким хотів би пограти в першу чергу), потім того, хто теж подобається, але трохи менше”; “З ким із членів сім'ї тобі цікаво ходити до кінотеатру (бібліотеки, гуляти)?”; “З ким із членів сім'ї ти погодився б залишитися на безлюдному острові в першу (другу, третю) чергу?”; “Хто, на твою думку, згодився б залишитися з тобою на безлюдному

острові?” Відповіді на запитання аналізуються за допомогою *соціоматриць* або *соціограм*.

Питання та завдання для самостійної роботи

- На основі вивчення додаткових джерел представити альтернативний варіант плану вивчення сімейного досвіду виховання або доробити запропонований.
- Відобразити класифікацію методів психолого-педагогічної діагностики сім’ї за допомогою таблиці або схеми.
- Конкретизуйте сутність методу емпатичного слухання батьків, зміст проєктивних методик. Яка підготовча робота вчителя передуватиме втіленню проєктивних методик?
- Доведіть, що соціальний педагог повинен знати інформацію про те, як батьки ставляться до школи, де навчається дитина. Визначте методiku вивчення ставлення батьків до загальноосвітнього закладу.

Література для самоосвіти

1. Максимова Н.Ю., Милютіна Е.Л. Курс лекцій по дитячій патопсихології: Уч. пос.-Ростов н/Д.:Фенікс, 2000.-576 с.
2. Овчарова Р.В. Справочна книга шкільного психолога.-М.:Просвєщення, Учебна література,1996.- 352 с.
3. Поплужний В.Л. Методика вивчення сім’ї молодшого школяра// Початкова школа.-1988.- №8.-С.58-61.
4. Технология социальной работы: Учеб. пос. для студ. высш. уч. зав./Под ред. И.Г.Зайнышева.-М.:Гум. Изд. центр ВЛАДОС, 2000.-С.15-49.
5. Хоменталкал Г.Т. Использование детского рисунка для исследования внутрисемейных отношений// Вопросы психологии.-1986.-№1.-С.165-171.

Тема 5. ІНТЕГРАЦІЯ ДІАГНОСТИЧНОЇ ТА КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ У ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРЕНІНГОВИХ ЗАНЯТЬ ІЗ СІМ’ЄЮ

Основні питання:

1. *Когнітивно-поведінковий тренінг як метод дослідження сім’ї.*
2. *Правила поведінки ведучого та учасників тренінгу*
3. *Діагностично-корекційні методи, що використовуються в батьківських групах*

1. Когнітивно-поведінковий тренінг як метод дослідження сім'ї.

Пошуки шляхів об'єктивного вивчення сім'ї привели до розробки таких психологічних, педагогічних, соціологічних методів, які поглиблюють та поширюють уявлення про сучасну родину й одночасно ставлять випробування перед необхідністю усвідомити власні взаємостосунки з дитиною, зробити вибір педагогічно виважених підходів, оволодіти новими способами взаємодії із членами сім'ї. Йдеться про інтеграцію діагностичної та корекційної роботи соціального педагога. Подібну роль відіграє й такий метод дослідження сім'ї, як *когнітивно-поведінковий тренінг*.

Когнітивно-поведінковий тренінг – це сполучення багатьох методів і прийомів групової роботи із сім'єю (або сім'ями з близькими проблемами) на основі застосування різних психолого-педагогічних вправ, завдань, ролевих ігор, програм відеотренінгу.

Метою проведення тренінгу є розвиток у батьків компетентності в спілкуванні з дитиною, вмінь і навичок конструктивної взаємодії в межах власного мікрооточення; корекція окремих поглядів і позицій.

В батьківській групі можуть прийняти участь від 10 до 15 батьків (сімейні пари або ні). Паралельно можна організувати роботу дитячої групи (5-8 дітей, вік – 7-10 років). Керує групою психолог або соціальний педагог.

Як зазначають дослідники Максимова Н.Ю., Мілютіна К.Л., група - це модель світу з прискореним проживанням відношень. Для досягнення такого ступеня відвертості й інтенсивності взаємодії, як в групі, у звичайних умовах необхідні місяці, роки. Група з її правилами, традиціями, ведучим створює почуття безпеки, є своєрідним мікросередовищем, в якому можна потренувати нові варіанти поведінки та пізнати відповідну реакцію.

2. Правила поведінки ведучого та учасників тренінгу

Правила поведінки ведучого когнітивно-поведінкового тренінгу (за методикою Максимової Н.Ю., Мілютіної К.Л.)

1. Професіоналізм і ресурсний стан. Соціальний педагог (психолог), крім спеціальної освіти, повинен мати досвід участі в сімейних групах. Бажано використовувати відео(аудіо)записи з метою додаткового погляду на себе, обговорення із колегами цікавих, складних моментів. Негативний стан тренера погано впливає на учасників: підвищує агресію, пасивність тощо. Тому на момент проведення тренінгу він повинен бути в ресурсному стані (фізичне та психічне здоров'я, підвищена увага до клієнтів тощо).

2. Фіксація результату. На початку занять і в процесі їх проведення задавати традиційні питання: "Що хотіли отримати?", "Що отримали?", "Чого було недостатньо та вимагає ще?". Такий підхід організує роботу ведучих, активність учасників групи.

3. Увага до зворотнього зв'язку! Стимулювання висловлювань учасників про те, що

відбувається в групі, фіксація їхньої уваги на зміні настрою, переконання. Якими б непримними та несподіваними не були б висловлювання учасників – це насамперед інформація про те, що відбувається з їхньою особистістю.

4.Наявність особливого контексту тренінгу. Це написано ім'я у кожного учасника; метафори, що використовує ведучий. Такий підхід дає можливість відійти від звичайних обставин.

5.Розподіл відповідальності. Ведучий групи несе відповідальність за все, що відбувається в групі (допомагаючи учасникам отримати саме те, що вони хочуть), але не за все попереднє та наступне життя батьків.

Правила поведінки учасників тренінгу

1. Виключення будь-якої критики, засудження батьків (дітей).
2. Створення позитивної атмосфери для відвертого обговорення сімейних проблем, обміну досвідом і знаннями, відображення емоційних почуттів.
3. Кожен член групи повинен керуватися власним міркуванням й одночасно уважно слухати інших учасників тренінгу.
4. Орієнтир не на пасивну участь в роботі групи, а на взаємодопомогу та самодопомогу.
5. Діяльність групи повинна бути конфіденційною.
6. Регулярне відвідування зустрічей батьків (не менше 1 разу на тиждень).

Орієнтовні теми для обговорення в групі: “Роль батьківського очікування (що воно може породжувати в дитині)”; “Чи знаю я свою дитину?”; “Що батьки повинні дати дитині та що дитина повинна дати батькам? Моральні засади батьківства”; “Як слалося б наше життя, як би в нас не було дитини? Як дитина заважає нам жити?”; “Амбівалентність у спілкуванні з дитиною, оптимальна дистанція в спілкуванні з нею”; “Батьківські конфлікти з дитиною”; “Як поводити себе з агресивною дитиною”; “Як виховувати дитину без батька”; “Якщо дитина відстає у розвитку” тощо.

Слід зауважити, що обговорення та програвання вищезазначеного матеріалу в батьківській групі може стати основою для на виникнення нових тем.

3. Діагностично-корекційні методи, що використовуються в батьківських групах

До найпоширеніших методів діагностики та корекції, що використовуються в батьківських групах належать – метод групової дискусії; рольова гра; аналіз ситуацій, вчинків дітей і батьків, їхніх комунікацій у розв'язанні проблем; спроби на сумісню діяльність; метод відеокорекції. Конкретизуємо їхню характеристику.

Метод відеокорекції - це відеозапис взаємодії батьків з дитиною на основі запропонованих ігрових завдань. Такий відеозапис вивчається та аналізується членами групи. Дослідниця Р.В.Овчарова рекомендує для відеозаписів проведення таких ігор: “Архитектор і будівник” (будівник із заплещеними очима під керівництвом архитектора, якому не можна рухати руками, повинен розкласти у відповідній послідовності картинки (іграшки, кубики) на великій карті; дитина та

батьки виконують різні ролі та потім обмінюються враженнями); “*Спогади*” (необхідно пригадати та поговорити про щось приємне для дитини та батьків та показати, як це було); “*Сварка*”(пригадати та програти останню сварку з дитиною).

Метод сумісних дій ґрунтується на виконанні дитиною та батьками загального завдання. При цьому вивчаються особливості спілкування в сумісній діяльності:

- *хто ким керує*;
- *особливості регуляції діяльністю ведучим* (цілеспрямованість, планування, покрокове виконання дії, наявність контролю (підсумкового, за ходом виконання), рівень активності (високий, середній, низький), особливості мови (розгорнута, фрагментарна, адекватна змісту дії; ступінь її зрозумілості (соціалізованості));
- *особливості поведінки особи, якою керують*, наявність ініціативних актів (ступінь залежності від ведучого – повна безумовна, часткова, незалежність, бере на себе функції лідера);
- *прийоми впливу на дитину* (невербально-вербальний наказ, інструктаж, порада, розгорнуте пояснення, застереження, негативна оцінка, засудження, насмішка, обзивання, похвала, позитивна оцінка, інтерпретація поведінки дитини, діагноз, утіха, заспокоєння, знецінення невдачі, пошук причин невдач, відволікання уваги, розвага);
- *реакція дитини на зауваження* (адекватна корекція поведінки, відмовлення від подальших дій, емоційні реакції (плаче, хвилюється, індиферентна, спокійна, захищається, агресивна));
- *врахування батьками індивідуальних особливостей дитини* (повне адекватне, переоцінка (недооцінка) можливостей дитини);
- *рівень критичності батьків* (до продуктивності сумісної діяльності, до особливостей комунікації з дитиною);
- *хто бере відповідальність у випадку невдачі*;
- *особливості реакції на успіх* (прояв радості, гордості; спокій; індиферентна, байдужа реакція; неадекватна реакція);
- *тривожність* (висока, середня, низька);
- *впевненість у власних можливостях* (висока, середня, низька).

Метод обговорення та розігрування ситуацій “Ідеальний батько”, “Ідеальна мати”, “Ідеальна дитина” очима батьків та дитини.

Метод навчаючого експерименту – це виконання батьками психолого-педагогічного завдання, яке вони отримали від соціального педагога (психолога). Зміст такого завдання полягає в тому, що за декілька хвилин слід навчити дитину будь-якій дії, грі.

Метод аналізу вчинків дітей і батьків. Він ґрунтується на складанні реєстру цих вчинків і їх класифікації на позитивні та негативні; обговоренні відповідної характеристики поведінки в одній тій же ситуації батьків, які підтримують і не

підтримують свою дитину. Наприклад, дитина дуже хоче відвідувати художню студію та постійно про це нагадує батькам; батьки можуть...

Метод аналізу комунікацій “дитина - батьки” у процесі вирішення проблем дитини. При цьому добираються прийоми з такими варіантами: *дитина-один з батьків-проблема* (проблема дитини, батьки – перешкода до її розв’язання); *батьки-дитина-проблема* (проблема одного з батьків, дитина - перешкода до її розв’язання); *дитина-проблема* (проблема дитини – це тільки її проблема, батьки далекі від неї); *батьки-проблема* (проблема одного з батьків – це тільки його проблема, дитина не враховується).

Метод аналізу ситуацій “Як допомогти дитині розв’язати проблему?” включає такі аспекти: пасивне слухання (прояснення проблеми), активне слухання (декодування почуттів дитини), навчання дитини аналізувати проблему та вирішувати її.

У процесі проведення тренінгових занять доцільно робити акцент на такі *прийоми корекції батьківсько-дитячих стосунків*: комунікативні прийоми “активного слухання”, “безоцінювальної реакції”, “зацікавленого слухання дитини”, “Я-повідомлення” (що відбиває власну занепокоєність можливими наслідками дій дитини); психологічні прийоми подолання стресових ситуацій, повсякденної саморегуляції, надання психотерапевтичного впливу на дитину; психолого-педагогічних прийомів (казко(ігро)терапія, розвивальне навчання).

Завдання для самостійної роботи

- Доведіть, що в діагностичній роботі з батьками доцільно застосовувати когнітивно-поведінковий тренінг.
- Доберіть декілька творчих завдань для батьків для втілення методу навчаючого експерименту; конкретизуйте діагностичну мету завдань.

Перелік літератури для самоосвіти представлено в загальному списку

Тематичний план і навчальна програма спецкурсу

“Педагогічна діагностика виховного потенціалу сім’ї”
(для спеціалізації – “Соціальна педагогіка”)

Тематичний план спецкурсу

Назва теми	Кількість годин		
	Лекц	Прак т	Разом
1. Виховний потенціал сім’ї та сучасні підходи до його вивчення	4	2	6
2. Методи опитування в педагогічному дослідженні сімейного досвіду виховання	2	2	4
3. Малюнкові методики та їх інтерпретація в сімейній діагностиці	2	2	4
4. Проективні методики діагностики виховного потенціалу сім’ї	2	2	4
5. Соціально-педагогічне спостереження за сім’єю	-	2	2
6. Діагностичні методи вимірювання виховного потенціалу сім’ї	-	2	2
7. Методи опосередкованого вивчення виховних можливостей сім’ї	-	2	2
Р а з о м	10	14	24

Лекційний курс**Тема 1. Виховний потенціал сім'ї та сучасні підходи до його вивчення****О с н о в н і п и т а н н я**

1. Поняття про виховний потенціал сім'ї.
2. Чинники життєдіяльності родини, що визначають її виховні передумови.
3. Структурно-функціональна типологія сучасної сім'ї.
4. Стилі виховання молодших школярів в родині.
5. Характеристика труднощів, що ускладнюють педагогічне вивчення сім'ї.
6. План вивчення сімейного досвіду виховання.
7. Класифікація методів психолого-педагогічної діагностики сім'ї.
8. Аналіз особливостей і недоліків сімейного виховання учнів.

Питання та завдання для самостійного вивчення.

1. На основі ретроспективного аналізу власного дитинства доведіть, що сім'я – провідний чинник розвитку людини.
2. Використовуючи довідкові джерела зафіксуйте визначення понять “стиль сімейного виховання”, “мікроклімат сім'ї”, “самопочуття дитини в сім'ї”.
3. Складіть схеми “Компоненти виховного потенціалу сім'ї”, “Методи педагогічної діагностики родини”.

Л і т е р а т у р а

1. Т.Ф.Алексєнко. Молода сім'я в сучасному виховному процесі// Педагогіка і психологія.-1998.-№4.-С.53-59.
2. Зверєва О.Л., Ганичева А.Н. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Уч. Пос.-М.:Академия,1999.-160с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. - Київ: Либідь, 1997.- 376 с.
4. Т.А.Куликова. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник для студ. средн. и высш. пед. уч. зав.-М.: «Академия», 1999.-232 с.
5. В.Максименко. Педагогічний словник//б. газ.“Шкільний світ”.-2001.-№6-7.-39с.
6. Семейное воспитание: Краткий словарь/Сост. И.В.Гребенников, Л.В.Ковинько.- М.:Политиздат, 1990.-319с.
7. Социальная педагогика:Курс лекций/ Под общей ред. М.А.Галагузовой.- М.:Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000.- С. 173-175.

Тема 2. Методи опитування в педагогічному дослідженні сімейного досвіду виховання**О с н о в н і п и т а н н я**

1. Загальна характеристика методів опитування.
2. Методи усного опитування батьків:
 - метод бесіди й емпатичного слухання;
 - інтерв'ювання батьків, стиль і форми його проведення.
3. Анкетування як письмовий метод опитування родини.
4. Обробка матеріалів опитування батьків.

Питання та завдання для самостійного вивчення

1. Доведіть на прикладах, що сформованість в соціального педагога таких професійно значущих якостей, як такт, педагогічний оптимізм, емпатія, обумовлює результативний характер проведення бесіди та інтерв'ю з батьками.

2. Складіть комплект анкет, що допомагають виявити досвід сімейного виховання

Л і т е р а т у р а

1. Игенкамп К. Педагогическая диагностика: Пер с нем.-М.:Педагогика,1991.-240с
2. Т.А.Куликова. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник для студ. средн. и высш. пед. уч. зав.-М.: «Академия», 1999.-232 с.
3. Максимова Н.Ю., Милютин Е.Л. Курс лекций по детской психопатологии: Уч. пос.-Ростов н/Д.: Феникс, 2000.-576 с.
4. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога.-М.:Просвещение, Учебная литература,1996.-С.175-242.
5. Сиденко А. Педагогическое диагностирование//Народное образование.-1998.-№6.-С.127-130
6. Скалкова Я. Методология и методы педагогического исследования: Пер. с чешск.-М.:Педагогика,1989.-224с.

Тема 3. Малюнкові методики та їх інтерпретація в сімейній діагностиці

О с н о в н і п и т а н н я

1. Вивчення стану внутрісімейних взаємин за допомогою малюнкових методик:
 - “Кінетичний малюнок сім’ї”
 - “Моя сім’я” - “Сім’я, яку бажаю мати”;
 - “Дім-дерево-людина”;
 - “Три дерева”.
2. Використання в сімейній діагностиці кольорового тесту відношень (на основі тесту Люшера).
3. Загальні параметри інтерпретації малюнку сім’ї.

Питання та завдання для самостійного вивчення

1. Складіть план підготовчої роботи соціального педагога з метою створення невимушеного характеру творчого контакту із дитиною у процесі проведення малюнкових методик.
2. На основі врахування індивідуального підходу до учнів розробіть декілька варіантів малюнкових завдань для дитини з метою виявлення її уявлень про професії батьків.

Л і т е р а т у р а

1. Баркан А.И. Практическая психология для родителей.-М.:АСТ-ПРЕСС, 1999.-432с.
2. Белоусова З.И., Бойко В.Э., Мищик Л.И. Психодиагностика в начальной школе.-Запорожье: Полиграф, 1994.-192 с.
3. Воробьев Г.Г. Школа будущего начинается сегодня: Кн.для учит.-М.: Просвещение, 1991.- С. 122-131.
4. Карпенко З. Діти малюють сім’ю//Дошкільне виховання.-1993.-№6.-С.6-7.

5. Максимова Н.Ю., Милютин Е.Л. Курс лекцій по детскої патопсихології: Уч. пос.- Ростов н/Д.: Фенікс, 2000.-576 с.
6. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога.-М.:Просвещение, Учебная литература,1996.-С.175-242.
7. Хоменталкал Г.Т. Использование детского рисунка для исследования внутрисемейных отношений// Вопросы психологии.-1986.-№1.-С.165-170.

Тема 4. Проективні методики діагностики виховного потенціалу сім'ї

Основні питання

1. Феномен проєкції в діагностиці виховного потенціалу сім'ї.
2. Методика коментування малюнків.
3. Методика завершення оповідів.
4. Методика незавершених речень.
5. Використання ігрових завдань для учнів.

Завдання для самостійного вивчення

1. Доберіть комплект малюнків, фото, репродукцій на сімейну тематику. Запропонуйте учням прокоментувати їх. Зробіть висновки про стереотипи повсякденного спілкування батьків із дитиною.
2. Використовуючи як теоретичний, так і фактичний матеріал підготуйте доповідь на тему "Виявлення емоційного клімату сім'ї за допомогою ігрової діяльності молодших школярів".

Л і т е р а т у р а

1. Т.А.Куликова. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник для студ. средн. и высш. пед. уч. зав.-М.: «Академия», 1999.-232 с.
2. Максимова Н.Ю., Милютин Е.Л. Курс лекцій по детскої патопсихології: Уч. пос.- Ростов н/Д.: Фенікс, 2000.-576 с.
3. Поплужний В.Л. Методика вивчення сім'ї молодшого школяра// Початкова школа.-1988.- №8.-С.58-61.
4. Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика.-СПб.: Питер, 2000.-С.27-28.
5. Сухомлинський В.О.Батьківська педагогіка.-К.: Рад.шк., 1978.-263с.

Тематика та зміст практичних занять

Тема 1. Сучасні підходи до вивчення виховного потенціалу сім'ї

М е т а. Поглибити та систематизувати знання студентів про типологію сучасної сім'ї, стилі сімейної соціалізації дитини, ціннісні уподобання подружжя; сформувати в них уміння складати план вивчення родини.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень

1. Структурно-функціональна типологія сучасної сім'ї.
2. Стил виховання молодших школярів в родині.
3. Зміст сучасних підходів до діагностики виховного потенціалу сім'ї
4. Характеристика труднощів, що ускладнюють педагогічне вивчення родин

II. Практична частина.

1. Обговорення причин порушення сімейного виховання учнів (на основі самостійного вивчення педагогічних публікацій, прикладів із художніх творів).
2. Складання схеми діагностичної роботи соціального педагога із родиною, плану відвідування сім'ї.
3. Розв'язання педагогічних ситуацій і проблемних запитань (В чому полягає сутність цілеспрямованого виховного (стихійного) впливу батьків на дитину? Чи можна твердити про зворотній характер виховного (стихійного) впливу?).

Л і т е р а т у р а

1. Зверева О.Л., Ганичева А.Н. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Уч. Пос.-М.:Академия,1999.-160с.
2. Т.А.Куликова. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник для студ. средн. и высш. пед. уч. зав.-М.: «Академия», 1999.-232 с.
3. Маленкова Л. Если возникает конфликт «Школа-родители»//Народное образование.-1999.-№9.-С.278-282
4. Помиткін Є.О.Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти: Науково-методичний посібник.-К.:ІЗМН, 1996.- С.100-103.
5. Семейное воспитание: Краткий словарь/Сост. И.В.Гребенников, Л.В.Ковинько.-М.:Политиздат, 1990.-319с.

Тема 2. Методи опитування в педагогічному дослідженні сімейного досвіду виховання

М е т а. Систематизувати знання студентів про методи опитування батьків; сформувані в них уміння складати план бесіди із дорослими членами сім'ї; застосовувати в практичній роботі анкетування батьків.

План заняття

1. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень 1.Загальна характеристика методів опитування батьків.
2. Види інтерв'ювання дорослих членів сім'ї.
3. Анкетування як письмовий метод опитування родини.

II. Практична частина.

1. Аналіз анкет для батьків, що застосовуються в практичній роботі соціального педагога:
 - анкета АСВ (аналіз сімейного виховання);
 - тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей А.Я.Варга, В.В.Століна;
 - методика PARI Е.Шефера та Р.Деллі;
 - опитувальник для батьків “Типи виховання дітей”.
2. Презентація студентами комплектів анкет, що допомагають виявити досвід сімейного виховання.
3. Виконання рольових ігор і тестових завдань, що спрямовані на оптимальний вибір студентами варіантів бесід, інтерв'ю із батьками.

Л і т е р а т у р а

1. Т.А.Куликова. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник для студ. средн. и высш. пед. уч. зав.-М.: «Академия», 1999.-232 с.
2. Максимова Н.Ю., Милютин Е.Л. Курс лекций по детской психологии: Уч. пос.- Ростов н/Д.: Феникс, 2000.-576 с.
3. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога.-М.:Просвещение, Учебная литература,1996.-С.175-242.
4. Сиденко А. Педагогическое диагностирование//Народное образование.-1998.-№6.- С.127-130.
5. Скалкова Я. Методология и методы педагогического исследования: Пер. с чешск.- М.:Педагогика,1989.-224с.

Тема 3. Малюнкові методики та їх інтерпретація в сімейній діагностиці

М е т а. Систематизувати знання студентів про застосування малюнкових методик в сімейній діагностиці; сформувані в них уміння коментувати дитячі малюнки.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень

1. Психолого-педагогічні умови застосування малюнкових методик.
2. Вивчення стану внутрішньосімейних взаємин за допомогою малюнкових методик “Кінетичний малюнок сім’ї”, “Моя сім’я” - “Сім’я, яку бажаю мати”, “Дім-дерево-людина”, “Три дерева”.
3. Використання в сімейній діагностиці кольорового тесту відношень (на основі тесту Люшера).
4. Загальні параметри інтерпретації малюнку сім’ї.

II. Практична частина.

1. Провести міні-експеримент з дитиною на основі власного вибору малюнкової методики. Проаналізувати дитячі малюнки; зафіксувати власні спостереження за особливостями поведінки дітей у процесі зображення ними сім’ї.
2. Обмінятися по парах отриманими в ході міні-експерименту творчими роботами учнів та проаналізувати їх.
3. Співставити ступінь ідентичності створених характеристик із вже виконаними та представити їх для групового прослуховування.

Л і т е р а т у р а

1. Баркан А.И. Практическая психология для родителей.-М.:АСТ-ПРЕСС, 1999.-432с.
2. Белоусова З.И., Бойко В.Э., Мищик Л.И. Психодиагностика в начальной школе.- Запорожье: Полиграф, 1994.-192 с.
3. Воробьев Г.Г. Школа будущего начинается сегодня: Кн.для учит.-М.: Просвещение, 1991.- С. 122-131.
4. Карпенко З. Діти малюють сім’ю//Дошкільне виховання.-1993.-№6.- С.6-7
5. Максимова Н.Ю., Милютин Е.Л. Курс лекций по детской психологии: Уч. пос.- Ростов н/Д.: Феникс, 2000.-576 с.

6. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога.-М.: Просвещение, Учебная литература, 1996.-С.175-242.

7. Хоменталук Г.Т. Использование детского рисунка для исследования внутрисемейных отношений// Вопросы психологии.-1986.-№1.-С.165-170.

Тема 4. Проективні методики діагностики виховного потенціалу сім'ї

М е т а. Систематизувати знання студентів про проективні методи вивчення виховного потенціалу сім'ї; вдосконалити в них уміння оцінювати досвід сімейного виховання за допомогою проективної діяльності батьків (дітей); складати власні варіанти проективних завдань.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень

1. Характеристика методики коментування малюнків.
2. Методика завершення оповідів.
3. Застосування в сімейній діагностиці методики незавершених речень.
4. Використання проективних ігрових завдань для учнів.

II. Практична частина.

1. Обговорення умов проведення полупроєктивної методики Рене Жіля.
2. Доберіть і продемонструйте комплекти малюнків, фото, репродукцій на сімейну тематику. Запропонуйте дитині молодшого шкільного (дошкільного) віку прокоментувати їх. Зафіксуйте власні висновки про стереотипи повсякденного спілкування батьків із дитиною.
3. Спробуйте самостійно скласти та запропонувати учням молодшого шкільного віку продовжити однакові варіанти речень. Які відповіді ви отримали? Чим вони різняться? Прокоментуйте речення дітей.

Варіанти незавершених речень (для студентів з репродуктивним рівнем навчання): “Я завжди хотів би, щоб моя мама (батько)...”;

“Коли я розбив(ла) тарілку, мама (батько) сказала(в)...”;

“Мені дуже подобається, коли мама (батько)...”;

“Коли я хочу в... (зоопарк, цирк, театр), я найчастіше звертаюся до..., бо...”;

“Якщо я розірву нову куртку, то звернуся до..., та скажу...”;

“Про хлопчика, який мені подобається, я можу розповісти лише...”;

“Коли на батьківському зборі мама (батько) дізналася(вся) про те, що я..., то...”;

“Вранці, коли я прокидаюся, то...”;

“Коли мама (батько) мене лас, я...”;

“Якщо я з бабусею йду в магазин, то...”;

“Коли я повертаюся зі школи, то мама (батько)...”.

4. Змоделюйте ігрове завдання для учнів, яке дозволило б вам отримати додаткову інформацію про стиль сімейного виховання дитини.

Л і т е р а т у р а

1. Т.А.Куликова. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник для студ. средн. и высш. пед. уч. зав.-М.: «Академия», 1999.-232 с.

2. Максимова Н.Ю., Милютин Е.Л. Курс лекций по детской патопсихологии: Уч. пос.- Ростов н/Д.: Феникс, 2000.-576 с.
3. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Уч. Пос.- Самара: БАХРАХ, 1998.-672 с.
4. Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика.-СПб.: Питер, 2000.-С.27-28.

Тема 5. Соціально-педагогічне спостереження за сім'єю

М е т а. Систематизувати знання студентів про метод спостереження за сім'єю та його різновиди; вдосконалити в них уміння складати план спостереження за батьками.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень

1. Метод спостереження в сімейній діагностиці; його позитивні сторони та недоліки.
2. Види спостереження за виховними впливами батьків.
3. План спостереження за батьками.

II. Практична частина.

1. Обговорення способів фіксації інформації, отриманої у процесі спостереження за родиною.
2. Провести спостереження за взаємостосунками батьків із дітьми у невимушених обставинах (на вулиці, в магазині, в транспорті). Зробити педагогічні висновки.
3. Підготувати реферат на тему "Спостерігати за дитиною чи слідкувати за нею в родині?".
4. Сформулюйте власні рекомендації батькам про мистецтво спостереження за дитиною.

Л і т е р а т у р а

1. Кічук Н.В. Сучасному вчителю-досліднику: Навч.-мет. пос.- Одеса, 1994.-46 с.
2. Крысько В.Г. Социальная психология: словарь-справочник.-Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001.-С.235-238.
3. Максимова Н.Ю., Милютин Е.Л. Курс лекций по детской патопсихологии: Уч. пос.- Ростов н/Д.: Феникс, 2000.-576 с.
4. Панкова Л.М. Воспитание внуков.- СПб: Питер Паблишинг, 1997.- С.90-98.
5. Поплужный В.Л. Методика вивчення сім'ї молодшого школяра// Початкова школа.-1988.- №8.-С.58-61.
6. Практикум з педагогіки: Навч. пос./ За заг.ред.О.А.Дубасенюк, А.В.Іванченка.- К.:ІСДО, 1996.-432 с.

Тема 6. Діагностичні методи вимірювання виховного потенціалу сім'ї

М е т а. Систематизувати знання студентів про методи вимірювання виховного потенціалу сім'ї; вдосконалити в них уміння вивчати особливості досвіду сімейного виховання за допомогою тестування та шкалювання батьків; скласти соціометричне опитування батьків та соціоматриці.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень

1. Сутність процесу вимірювання в сімейній діагностиці.
2. Види тестування батьків (учнів).
3. Шкалювання в дослідженні внутрішньосімейних стосунків.
4. Соціометрія як метод діагностики виховної ролі батьків.

II. Практична частина.

1. Обговорення змісту тестів для батьків, що застосовуються в практичній роботі соціальних педагогів, учителів початкових класів.
2. Розподіл студентів на проблемні групи та проведення з ними практичної роботи із різними видами шкал:
 - шкала прихильності дитини до членів сім'ї;
 - шкала виявлення ступеня знехтування дитини в сім'ї;
 - шкала суперництва між дітьми.
3. Практична робота із соціоматрицями, що були підготовлені студентами.
4. Розв'язання педагогічного завдання: "Уявіть, що Ви вчитель 1 класу. Вас хвилює недостатня сформованість самостійності в окремих першокласників. За допомогою яких методів Ви будете вивчати досвід сімей у вихованні вольової сфери дитини?"

Л і т е р а т у р а

1. Баркан А.И. Практическая психология для родителей.-М.:АСТ-ПРЕСС, 1999.-432с.
2. Игенкамп К. Педагогическая диагностика:Пер с нем.-М.:Педагогика,1991.-240 с.
- 3.Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика.-СПб.: Питер, 2000.-С.425-431.
- 4.Скалкова Я. Методология и методы педагогического исследования: Пер. с чешск.-М.:Педагогика,1989.-224с.
- 5.Станкин М.И. Профессиональные способности педагога: акмеология воспитания и обучения.-М.: Моск.псих.-соц.инст.; Флинта,1998.- С.132-138.

Тема 7. Методи опосередкованого вивчення виховних можливостей сім'ї (навчально-методична конференція)

М е т а. Систематизувати знання студентів про опосередковані методи вивчення виховних резервів сім'ї; вдосконалити в них уміння користуватися документалістичним методом; робити узагальнення незалежних характеристик про виховні резерви родини.

Т е м а т и к а наукових виступів студентів

1. Вивчення автобіографій батьків та учнів; шкільної документації.
2. Метод узагальнення незалежних характеристик про сім'ю.
3. Метод полярних профілів.

4. Методи, за допомогою яких одночасно вивчається та коректується педагогічна позиція батьків.
5. Психолого-педагогічний тренінг.
6. Виконання дитиною в присутності батьків практичних завдань.
7. Педагогічний консіліум.

Л і т е р а т у р а

1. Кічук Н.В. Сучасному вчителю-досліднику: Навч.-мет. пос.- Одеса, 1994.-46 с.
2. Крысько В.Г. Социальная психология: словарь-справочник.-Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001.-С.235-238.
3. Т.А.Куликова. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник для студ. средн. и высш. пед. уч. зав.-М.: «Академия», 1999.-232 с.
4. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога.-М.: Просвещение, Учебная литература, 1996.-С.175-242.

Орієнтовний перелік тем *курсівих і дипломних робіт*

- Педагогічна діагностика виховного потенціалу сім'ї дитини-інваліда.
 - Шляхи виявлення реальної картини попереднього життя соціальних сиріт.
 - Педагогічна діагностика готовності сім'ї до шкільного навчання дитини 6-тирічного віку.
 - Диференційований підхід до соціально-педагогічної роботи із батьками молодших школярів.
 - Педагогічна діагностика виховного потенціалу позашлюбної сім'ї.
 - Психолого-педагогічні засади діагностики та корекції поведінки дітей із соціально неблагополучних сімей.
 - Педагогічні засади дослідження взаємостосунків дітей в родині.
 - Соціально-педагогічна робота із батьками дитини-інваліда.
 - Педагогічна діагностика виховного потенціалу розлученої сім'ї.
 - Шляхи розв'язання соціально-педагогічних проблем у неповній сім'ї.
 - Педагогічна діагностика стану морального виховання дитини в родині.
 - Соціально-педагогічна допомога батькам у подоланні батьківської байдужості до дитини.
 - Педагогічна діагностика виховного потенціалу осиротілої сім'ї.
 - Соціально-педагогічна допомога батькам щодо виховання моральних почуттів дитини із обмеженими можливостями.
 - Проблема якісного аналізу результатів художньо-творчої діяльності учнів у сімейній діагностиці.
 - Педагогічні засади вивчення виховних сімейних традицій.
- Гуманізація відносин у підсистемі "вчитель початкової ланки – учень-інвалід – батьки".

- Педагогічні засади взаємодії соціального педагога з благополучними сім'ями.
- Психолого-педагогічні засади вивчення стилів батьківського виховання.
- Провідні напрямки діяльності сімейного соціального педагога.
- Педагогічна діагностика виховного потенціалу прийомної сім'ї.
- Педагогічні засади вивчення рольових функцій батьків молодших школярів.
- Психолого-педагогічні основи гармонізації взаємодії вчителя з батьками.
- Діагностика педагогічної підготовленості батьків першокласників.
- Педагогічні засади реалізації якісного аналізу стану естетичного виховання дитини в сім'ї.
- Психолого-педагогічний аналіз ціннісних орієнтацій батьків.
- Теоретичні засади вивчення уявлень батьків про сімейне виховання молодшого школяра.
- Проблема педагогічного вивчення виховного потенціалу сім'ї в концепції В.О.Сухомлинського.

Питання до заліку

1. Роль і місце діагностичної роботи із родиною в системі професійної діяльності соціального педагога.
2. Поняття про виховний потенціал сім'ї.
3. Чинники життєдіяльності родини, що визначають її виховні передумови.
4. Структурно-функціональна типологія сучасної сім'ї.
5. Стилї виховання молодших школярів в родині.
6. Характеристика труднощів, що ускладнюють педагогічне вивчення сім'ї.
7. План вивчення сімейного досвіду виховання.
8. Класифікація методів психолого-педагогічної діагностики сім'ї.
9. Аналіз особливостей і недоліків сімейного виховання учнів.
10. Загальна схема діагностичного процесу в роботі з родиною.
11. Класифікація методів педагогічної діагностики виховного потенціалу сім'ї.
12. Аналіз літературних джерел як один із провідних методів в діагностичній роботі вчителя із родиною.
13. Методи емпірико-теоретичного рівня (аналіз і синтез, узагальнення, індукція та дедукція, класифікація, побудова аналогій) в діагностичній діяльності сімейного соціального педагога.
14. Феномен проєкції в діагностиці виховного потенціалу сім'ї.
15. Педагогічне вивчення результатів діяльності учнів, проєктивні методи.
16. Методика коментування малюнків.
17. Методика завершення оповідів.
18. Методика незавершених речень.
19. Використання ігрових завдань для учнів в сімейній діагностиці.
20. Метод спостереження в соціально-педагогічному дослідженні родини; його переваги та недоліки. План спостереження.
21. Методи опитування батьків, їх переваги та недоліки.
22. Методи усного опитування батьків; їх особливості та правила проведення.

23. Анкетне опитування членів сім'ї; педагогічні вимоги до проведення анкетування в родині.
24. Тестування як діагностичний метод вимірювання виховного потенціалу сім'ї.
25. Методика діагностики соціально-психологічного клімату в родині.
26. Застосування оцінювальних методів у педагогічному дослідженні сім'ї.
27. Методика вивчення особливостей сімейного виховання, засоби фіксації відомостей про нього.
28. Шкалювання як метод виявлення внутрішньосімейних взаємостосунків.
29. Вивчення стану внутрісімейних взаємин за допомогою малюнкових методик.
30. Діагностика міжособистісних відношень Т.Лірі та сумісного тесту Роршаха.
31. Кольоровий тест відношень і методика Рене Жиля в сімейній діагностиці.
32. Вивчення шкільної документації, автобіографій батьків та учнів.
33. Метод узагальнення незалежних характеристик про сім'ю.
34. Метод полярних профілів.
35. Методи, за допомогою яких одночасно вивчається та коректується педагогічна позиція батьків.
36. Методика проведення психолого-педагогічного тренінгу з батьками.
37. Педагогічний консіліум і сімейна діагностика.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Т.Ф.Алексєенко. Молода сім'я в сучасному виховному процесі// Педагогіка і психологія.-1998.-№4.-С.53-59.
2. Баркан А.И. Практическая психология для родителей.-М.:АСТ-ПРЕСС,1999.- 432с.
3. Битинас В.П. Педагогическая диагностика: сущность, функции, перспективы// Педагогика.-1993.-№2.-С.10-16.
4. Т.Е.Болотова. Как помочь себе и своему ребенку. Жила-была психология. Сер. "Психология ребенка".-СПб.: "Издательство СОЮЗ", 2000.-160с.
5. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій.-К.:МАУП, 2001.-96с.
6. Васильківська І. Сімейне виховання в Україні: шляхи вдосконалення в аспекті запобігання злочинності неповнолітніх//Право України.-2000.-№4.-С.99-103
7. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога: Уч. пос. для студ.-М.:Академия, 2001.-160с.
8. Волкова А.Н., Трапезникова Г.М. Методические приемы диагностики супружеских отношений //Вопросы психологии.-1985.-№5.-С.110-116.
9. Захаров А.И. Психологические особенности диагностики и оптимизации взаимоотношений в конфликтной семье//Вопр. Психологии.-1981.-№3.-С.58-68.
10. Зверева О.Л., Ганичева А.Н. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Уч. Пос.-М.:Академия,1999.-160с.
11. Игенкамп К. Педагогическая диагностика: Пер с нем.-М.:Педагогика, 1991.-240
12. Карпенко З. Діти малюють сім'ю//Дошкільне виховання.-1993.-№6.-С.6-7.
13. Крысько В.Г. Социальная психология: словарь-справочник.-Мн.: Харвест, М.:АСТ, 2001.-С.235-238.
14. Ковалев С.В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни: тесты, опросники, ролевые игры:Кн. Для учителя.-М.:Просвещение, 1991.-143с.
15. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник для студ.-М.: "Академия", 1999.-232с.
16. Люблинская А.А. Учителю о психологии младшего школьника: Пос.для учит.-М.:Просвещение, 1977.- 224 с.
17. Максименко В. Педагогічний словник// Шкільний світ. - 2001.- №6-7.- 39с
18. Максимова Н.Ю. Конфліктна сім'я потребує допомоги//Педагогіка толерантності.-1999.-№2-3, С.134-137.
19. Максимова Н.Ю., Милютин Е.Л. Курс лекций по детской патопсихологии:Уч.пос.-Ростов н/Д.:Феникс, 2000.-576 с.
20. Маленкова Л. Если возникает конфликт "Школа-родители"//Нар. образов.-1999.-№9.- С.278-282.
21. Насонова О.Б. Батьківські установки в сім'ї і ставлення підлітків до себе// Педагогіка і психологія.-1995.-№1.- С.101-108.
22. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога.-М.:Просвещение, Учебная литература,1996.- 352 с.
23. Педагогическая диагностика в школе/Под ред. А.И.Кочетова.-Мн.: Нар. Асвета, 1987.-223 с.

24. Панкова Л.М. Воспитание внуков.- СПб: Питер Паблишинг,1997.-288 с.
25. .Поми́ткін Є.О.Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти: Науково-методичний посібник.-К.:ІЗМН, 1996.
26. Поплужний В.Л. Методика вивчення сім'ї молодшого школяра// Початкова школа.-1988.- №8.-С.58-61.
- 27.. Райгородский Д.А. Практическая психодиагностика. Методики и тесты:Уч. пос.- Самара: БАХРАХ, 1998.-672с.
28. Радчук В.М., Сичова М.І. Використання індивідуального підходу під час розв'язання конфліктних ситуацій// Педагогіка толерантності.-1998.-№3-4.-С.46-49.
29. Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика.-СПб.: Питер, 2000.-С.27-28.
30. Савченко Л. Про права і обов'язки батьків по вихованню дітей// Право України.-1997.-№5.-С.55-58.
31. Семейное воспитание: Краткий словарь/Сост. И.В.Гребенников, Л.В.Ковинько.- М.:Политиздат, 1990.-319с.
32. Сиденко А. Педагогическое диагностирование// Народное образование.-1998.-№6.- С.126-130.
33. Смехов А.В. Опыт психологической диагностики и коррекции конфликтного общения в семье//Вопросы психологии.-1985.-№1.-С.83-92.
34. Современная энциклопедия для молодых родителей: Как вырастить ребенка красивым, умным, здоровым/Сост. Н.В.Бабина.-Мн.: Совр. литер.,1999.-736с.
35. Социальная педагогика:Курс лекций/ Под общей ред. М.А.Галагузовой.- М.:Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000.- С. 173-175.
36. Социальная педагогика: Учеб. Пос. для студ/ Под ред. В.А.Никитина .-М.: ВЛАДОС, 2000.-272 с.
37. Соціологія: короткий енциклопедичний словник/ Упор. В.І.Волович, М.В.Захарченко, В.І.Тарасенко та ін.-К.: Укр. центр дух. культ., 1998.-736 с.
38. Столин В.В., Шмелев А.Г. Семейные трудности: какие и почему? Задание для самоанализа//Семья и школа.-1985.-№3.-С.18-21.
39. Сухомлинський В.О.Батьківська педагогіка.-К.: Рад.шк., 1978.-263с.
40. Теплякова К.Г. Психологическая консультация: советы родителям// Виховання і культура.-2001.- №1(липень-серпень).-С.93-102.
41. Торохтий В.С. Общая характеристика методики оценки психологического здоровья семьи//Вестн. психосоц. и коррекц.-реабилитац. работы.-1996.-№4.-С.20-30; 1997.-№9.-С.28-41; 1998.-№3.-С.30-49.
42. Фигдор Г. Психоаналитическая педагогика.-М.: Изд. Инст. Психотерапии, 2000.-288с.
43. Фирсов М.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы: Уч. пос. для студ высш. уч. зав.-М.:Гуманит. изд.центр ВЛАДОС,2000.-С.377-389.
44. Хоменталкал Г.Т. Использование детского рисунка для исследования внутрисемейных отношений// Вопросы психологии.-1986.-№1.-С.165-171

Передмова	c.2-3
Т Е М А 1. ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СІМ'Ї	c.4-9
Т Е М А 2. ВИХОВНИЙ ВПЛИВ ВНУТРІШНЬОСІМЕЙНИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ НА ДИТИНУ	c.9-18
Т Е М А 3. ДІАГНОСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА – ОБ'ЄКТ ТЕОРЕТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ В РОДИННІЙ ПЕДАГОГІЦІ	c.19-23
Т Е М А 4. ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІМ'Ї	c.23-34
Т Е М А 5. ІНТЕГРАЦІЯ ДІАГНОСТИЧНОЇ ТА КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ У ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРЕНІНГОВИХ ЗАНЯТЬ ІЗ СІМ'ЄЮ	c.34-38
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН І НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ “ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІМ'Ї”	c.39-48
ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ТЕМ КУРСОВИХ І ДИПЛОМНИХ РОБІТ	c.48-49
ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ	c.49-50
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	c.51-52
ЗМІСТ	c.53

*Підписано до друку 4.12.2001.
Формат 60x90 1/16. Папір офсетний. Обсяг 3,1 ум. друк. арк.
Тираж 300 прим. Зам.№31*

*Надруковано в ЕТВО "АРІАДНА"
м.Одеса, вул. Ланжеронівська, 17
тел. 22-48-95, 25-20-50, факс 25-20-50*